

GINSBURG'UN SİGORTA TEORİSİ IŞIĞINDA ETİYOPYA'NIN SİYASİ DENETİM SİSTEMİ: SİHİR SİHİRBAZA DÖNÜŞTÜĞÜNDE

*Ethiopia's Political Review System in Light of the Ginsburg's
Insurance Theory: When the Magic Turns on the Magician*

Habib Yesuf YİMAM*

ÖZ

Bu makale, Etiyopya'nın siyasi denetim sistemini ve Etiyopya Halkının Devrimci Demokratik Cephesi (EPRDF) altındaki evrimini Tom Ginsburg'un sigorta teorisi merceğinden incelemektedir. Bir zamanlar Etiyopya'daki baskın siyasi güç olan Tigray Halk Kurtuluş Cephesi (TPLF), ülkenin siyasi ve anayasal çerçevesinin oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Ancak, siyasi dinamikler değiştikçe, TPLF liderliğindeki EPRDF tarafından tasarlanan anayasal denetim sistemi onlara karşı bir silah haline dönüştürmüştür. Bu çalışma, TPLF'nin etkili ve bağımsız bir yargısal denetim mekanizması oluşturamamasının onu, İktidar Refah Partisi'ne (PP) geçtiğinde, nasıl siyasi olarak savunmasız hale getirdiğini ve bunun klasik bir "sihrin sihirbaza dönüşmesi" durumuyla sonuçlandığını Ginsburg'un "sigorta teorisi" çerçevesinde incelemektedir. Bu vaka, siyasi elitlerin uzun vadeli kurumsal sigorta yerine kısa vadeli hakimiyete öncelik vermesinin risklerini altını vurgulamaktadır. Ayrıca, bu makale TPLF liderliğindeki EPRDF'nin anayasal otoriterlik rejimi altında meşruiyetini nasıl koruduğunu ve otoriter kontrolü pekiştirmek için zayıf anayasal denetim biçimi de dahil olmak üzere anayasal hükümleri ve yapıları nasıl manipüle ettiğini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anayasal otoriterlik, siyasi denetim, sigorta teorisi, yargısal denetim, zayıf anayasal denetim.

Makalenin Geliş Tarihi: 1.11.2024, **Makalenin Kabul Tarihi:** 21.11.2024.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı
Doktor Adayı, e-posta: habibukms@gmail.com, ORCID: 0009-0000-1628-0623.

ABSTRACT

This paper examines Ethiopia's system of political control and its evolution under the Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front (EPRDF) through the lens of *Tom Ginsburg's* insurance theory. Once the dominant political force in Ethiopia, the Tigray People's Liberation Front (TPLF) played a pivotal role in establishing the country's political and constitutional framework. However, as political dynamics have changed, the system of constitutional review designed by the TPLF-led EPRDF has turned into a weapon against itself. This paper examines within the framework of Ginsburg's "insurance theory" how the TPLF's failure to establish an effective and independent judicial review mechanism rendered it politically vulnerable when power shifted to the Prosperity Party, resulting in a classic case of "magic turning on the magician". This case highlights the risks of political elites prioritizing short-term dominance over long-term institutional insurance. This article also examines how the TPLF-led EPRDF maintained its legitimacy under a regime of constitutional authoritarianism and manipulated constitutional provisions and structures, including the weak form of constitutional review, to consolidate authoritarian control.

Keywords: Constitutional authoritarianism, political review, Theory of insurance, judicial review, soft constitutional review.

GİRİŞ

Etiyopya'nın son otuz yıldaki siyasi yörüngesine, *TPLF* liderliğindeki bir koalisyon olan Etiyopya Halkının Devrimci Demokratik Cephesi'nin (*EPRDF*) hakimiyeti damgasını vurmuştur. Bu parti, yıllarca süren halk protestoları ve iç siyasi anlaşmazlıkların ardından 2018'deki çöküşüne kadar ülkede münhasır siyasi hakimiyetini sürdürmüştür. *TPLF*, anayasal denetim sistemi de dahil olmak üzere Etiyopya'nın siyasi yapısının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Başbakan, Dr. *Abiy Ahmed*'in yükselişi ve Refah Partisi'nin (PP) kurulmasının ardından *TPLF* kendisini giderek marjinalleşmiş bulmuştur. Bir zamanlar *TPLF*'nin kontrol ettiği anayasal denetim sistemi, Federasyon Meclisi hükümetin ulusal seçimleri erteleme kararını onaylamasıyla *TPLF*'nin şiddetle karşı çıktığı bir şekilde aleyhlerine kullanılmıştır. Bu makale, bu dinamiği *Ginsburg*'un sigorta teorisi ışığında, anayasal otoriterlik üzerine sağladığı içgörülerle araştırmakta ve *TPLF*'nin bağımsız yargısal güvenceleri oluşturmadaki başarısızlığının nihayetinde kendi siyasi çöküşüne nasıl yol açtığını incelemektedir.

Etiyopya'nın anayasal denetim sistemini *Ginsburg*'un sigorta teorisi açısından analiz edebilmek için öncelikle bağlam ve temel çerçeveyi çizmek üzere ülkenin anayasal gelişimini ve denetim mekanizmalarını incelemek önemlidir. Ayrıntılara girmeden önce temel unsurları özetlemek gerekirse, Etiyopya'nın 1995 Anayasası, ülkenin etnik çeşitliliğini yansıtmayı amaçlayan federal bir sistem kurmuştur. Bununla birlikte, anayasal denetim süreci bağımsız bir yargıya değil Etiyopya'nın etnik gruplarının temsilcilerinden oluşan ve federal parlamentonun ikinci Meclisi olarak işlev gören siyasi bir organ olan Federasyon Meclisine bırakılmıştır. Bu sistem, *TPLF*'nin Federasyon Meclisi üzerindeki etkisiyle anayasal denetimi kontrol etmek için tasarlanmıştır. *FDRE* Anayasası'nın hazırlanmasında *TPLF*'nin (*EPRDF*) hakimiyeti söz konusu olup rakip siyasi güçler dışlanmıştır. Anayasanın kabulünden sonra *EPRDF*'nin iktidarı kaybedeceğine dair çok az endişe veya beklenti olduğundan partinin güçlü, bağımsız bir anayasal denetim mekanizması kurma motivasyonu yoktu. Bunun yerine, bu rolü Federasyon Meclisi'ne devrederek anayasal denetimin siyasi kontrol altında kalmasını ve iktidardaki *TPLF* elitlerinin çıkarlarıyla uyumlu olmasını sağlamıştır. Bu tasarım başlangıçta *TPLF*'ye fayda sağlamış ve partinin iktidarda olduğu süre boyunca kilit siyasi kararlar üzerinde önemli bir kontrol uygulamasına olanak tanımıştır.

ANAYASAL DENETİM MODELLERİ: *RAISON D'ÊTRE*

Temel hakların korunmasının bir araç olarak anayasal denetim; yazılı bir anayasa aracılığıyla insan haklarının ve siyasi süreçlerin yasal çerçevesinin çizilmesini, anayasa hükümlerine aykırı eylem ve işlemleri tespit mekanizmalarının oluşturulmasını ve bu tür ihlallerin düzeltilmesi için belli usullerin hayata geçirilmesini ifade etmektedir.¹ Bu amaçla, çeşitli anayasalarda yasaların ve hükümet işlemlerin anayasaya uygunluğunu denetlemek için farklı mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu mekanizmaların, ilgili ülkelerin hukuk sistemlerinin temel ilkelerini şekillendiren tarihi ve felsefi faktörlerin karmaşık etkileşimine dayalı olarak geliştiğini söylemek mümkündür.² Farklı anayasal denetim modellerinin benimsenmesinde kilit bir

¹ Andrew Harding, "The Fundamentals of Constitutional Courts," *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*, (Nisan 2017):1.

² Pablo Castillo-Ortiz, "Constitutional Review in the Member States of the EU-28: A Political Analysis of Institutional Choices," *Journal of Law and Society* 47, no.1 (Mart 2020): 87.

faktör, devletlerin yargı bağımsızlığı ile ilgili tarihsel deneyimlerinden etkilenecek yargıya duydukları güven (veya güvensizlik) düzeyidir. Bu güven dinamiği, denetim süreçlerinin nasıl yapılandırıldığını etkilemektedir.³ Ayrıca, doğal hukuk ve hukuki pozitivizm gibi felsefi yönelimler ile bir ülkenin hukuk kültürü ve gelenekleri de önemli rol oynamaktadır.⁴ Ülkelerin farklı anayasal denetim modelleri benimsemeleri sürecinde kuvvetler ayrılığına yaklaşım da bir diğer önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Ülkeler, bu kavramı farklı şekillerde yorumlamakta ve uygulamakta olup, bu alandaki tercihlerin anayasal denetim konusundaki yetki dağılımı üzerinde kaçınılmaz etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, bazı sistemlerde yargı, yasama ve yürütme arasında net bir ayırım olduğu ve diğer hukuk sistemlerinde ise farklı organların anayasaya uygunluk denetiminde belli yetkileri paylaştığı, daha “entegre” veya “örtüşen” bir yaklaşım söz konusu olabilmektedir. Örneğin, 2000 yılında yeni Finlandiya Anayasası'nın yürürlüğe girmesi sırasında bir anayasa mahkemesi kurulması önerisi tartışılmış ancak reddedilmiştir. Anılan kararın, böyle bir kurumsal dönüşümün ülkede mevcut kurumsal dengeyi bozabileceği ve Finlandiya anayasal kültürü ile gelenekleriyle uyum sağlayamayacağı endişelerine dayandığı gözlemlenmektedir.⁵

Tüm bu faktörlerin yanı sıra, devrimler, otoriterlikten demokrasiye geçişler ve önemli toplumsal çatışmalar gibi tarihsel olaylar, bir ülkenin anayasal denetim konusundaki yaklaşımını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da yasama organına duyulan güvenin sarsılması, savaşın yıkıcı sonuçlarıyla birleşerek Almanya'da bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasına yol açan bir paradigma değişikliğine neden olmuştur. Bu faktörler, dünyanın dört bir

³ Bu bağlamda Roznai, birçok yargıcın diktatörlük rejimleri altında görev yaptığı Almanya, İtalya, İspanya veya Portekiz'de Amerikan modeli yargısal denetim sisteminin benimsenmesinin pratik olmadığını belirtmiştir. Ona göre Amerikan modelin uygulanması için çok sayıda yargıcın önceki rejimler tarafından lekelenmemiş az sayıda anayasa yargıcısı ile değiştirilmesi gerekirdi ki bu da mümkün değildi. Bknz Yaniv Roznai, "Introduction: Constitutional Courts in a 100-Years Perspective and a Proposal for a Hybrid Model of Judicial Review," *ICL Journal* 14, no. 4 (2020):363.

⁴ Mauro Cappelletti, *The Judicial Process in Comparative Perspective* (Oxford: Clarendon Press, 1989), 51.

⁵ Jaakko Husa, *The Constitution of Finland: A Contextual Analysis* (Oxford: Hart publishing, 2011), 83.

yanında görülen ve her ülkenin kendine özgü hukuki, siyasi ve kültürel bağlamına göre uyarlanarak anayasal denetim sistemlerinin çeşitliliğine toplu olarak katkıda bulunmaktadır.⁶

GINSBURG'UN SİGORTA TEORİSİ

Ginsburg'un sigorta teorisi,⁷ anayasal denetim modellerinin ve kurumsal tercihlerin, tasarımlarından sorumlu elitlerin çıkarları tarafından şekillendirildiğini öne sürmektedir. Ona göre, siyasi elitlerin iktidarı kaybetmeyi öngördüklerinde güçlü yargısal denetim mekanizmaları kurduklarını savunmaktadır. Yargısal denetim, bu elitlerin iktidarı kaybettiklerinde kendilerine koruma sağlayacak bir tür "sigorta" işlevi görür. *Ginsburg*'un bu sigorta teorisi, demokratik veya rekabetçi siyasi ortamlarda, gelecekteki güç dinamikleri hakkındaki belirsizliğin, elitleri siyasi geçişler sırasında tarafsız hakemler olarak hareket eden bağımsız mahkemeleri desteklemeye motive ettiğini öne sürmektedir.

Ginsburg'un teorisinin temel önermesi, siyasi elitlerin hakimiyetlerinde potansiyel bir düşüş öngördüklerinde iktidardan ayrıldıktan sonra çıkarlarını korumak için yargı kurumları tasarladıklarıdır. *Ginsburg*'a göre bir anayasanın kabul edilmesinin ardından nüfuzlarını kaybedeceklerini düşünen siyasi grupların, hükümet eylemlerine itiraz edebilecekleri alternatif bir alan sunduğu için bağımsız yargı denetimini tercih etme olasılığı daha yüksektir. İktidar partilerinin güçlü bir anayasal denetim destekleme olasılığı daha düşükken gelecek seçimleri kaybedeceklerini öngören siyasi partilerin, gelecekteki parlamento çoğunluğuna karşı çıkarlarını koruyacak bir forum olarak anayasa mahkemesinin kurulmasını savunmaları beklenmektedir.

Öte yandan, iktidarlarını uzun vadede koruyacaklarından emin olan baskın siyasi gruplar, yetkilerinin denetlenmesine ihtiyaç duymadıkları için güçlü anayasal denetim sistemleri kurmak için çok az istek duyarlar. Bu teori, anayasal gelişimde kurumsal tasarımın öneminin altını çizmekte ve bu kararların genellikle anayasa yapım sürecine dahil olan siyasi elitlerin çıkarlarını ve hedeflerini yansıttığını vurgulamaktadır. Etiyopya'da *TPLF* liderliğindeki *EPRDF*, muhalif grupları sistematik olarak dışlayarak 1995 *FDRE* anayasasının hazırlama sürecine hakim olmuştur. Etiyopya Federal

⁶ Cappelletti, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, 115-131.

⁷ Tom Ginsburg, *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 22-23, 90.

Demokratik Cumhuriyeti 1995 anayasasının hazırlanma sürecine halkın katılımı son derece düşük düzeyde olmuştur. Bu katılım eksikliği, önemli muhalif siyasi partilerin marjinalleştirilmesi ve nihayetinde geri çekilmesiyle birleştiğinde,⁸ o dönemdeki hakim parti olan *TPLF*'nin siyasi ideolojisini büyük ölçüde yansıtan bir anayasaya yol açmıştır.⁹ Anayasa yapım sürecine *TPLF*'ye karşı olan siyasi güçlerin hiçbiri katılmadığından veya katılmalarına izin verilmediğinden, *FDRE* anayasasının başlangıçtan itibaren 'orijinal meşruiyet eksikliği' ile yüzleştiği belirtilmektedir.¹⁰ Uzun vadeli iktidarına güvenen *EPRDF(TPLF)*, anayasal denetim için Federasyon Meclisi'ni kendi siyasi çıkarlarıyla uyumlu olacak şekilde yetkilendirerek hükümet iktidarı üzerindeki güçlü kurumsal kısıtlamalardan kaçınmıştır. Sonuç olarak, anayasal denetim sistemi *TPLF*'nin siyasi elit ile uyum içinde çalışmıştır.¹¹

ETİYOPYA'DA ANAYASAL GELİŞMELER

Etiyopya'nın uzun¹² bir halk ve devlet geçmişi olmasına rağmen, Etiyopya'nın yazılı (modern) anayasalarla deneyimi ise 1931 anayasası ile başlamıştır. Ancak 1931'den çok önce Etiyopya'da meşru siyasi otoritenin kaynakları olarak işlev gören *Kibre Negest* 'Kralların ihtişamı', *Fetha Negest* 'Kralların hukuku' ve *Serate mangest* 'Krallığın Kurumları' gibi anayasal açıdan önemli geleneksel belgeler vardı. Bu belgeler, hükümdar, kilise ve soylular arasındaki etkileşimin önemli yönlerine odaklanan, anayasal öneme sahip klasik kamu hukuku kayıtları olarak kabul edilmektedir. Kraliyet hanedanı içindeki güç dinamiklerini, hükümdar ve kilise arasındaki

⁸ James C.N Paul, "Ethnicity and the new constitutional orders of Ethiopia and Eritrea," içinde *Autonomy and ethnicity: Negotiating competing claims in multi-ethnic States*, ed. Yash Ghai, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 177.

⁹ Tsegaye Regassa, "The making and legitimacy of the Ethiopian Constitution: Towards bridging the gap between constitutional design and constitutional practice," *Afrika Focus* 23, no. 1 (2010): 87.

¹⁰ Ibid, 85.

¹¹ Adem Kassie Abebe, "Unique but Ineffective: Assessing the Constitutional Adjudication System in Ethiopia," içinde *Constitutional Adjudication in Africa*, ed. Charles M Fombad (Oxford: Oxford University Press, 2017), 200-202.

¹² Habeş (Etiyopya) krallığının başlangıcının 3000 yıl öncesine kadar uzandığı iddia edilmektedir. Bknz. Bahru Zewde, *A History of Modern Ethiopia 1855-1991* 2.baskı. (Oxford: James Currey, 2005), 7.

etkileşimleri ve kilisenin hükümet sistemindeki rolünü düzenlerler.¹³ 13. yüzyıla kadar uzanan bu belgeler, hükümdarın üstün otoriteye sahip olduğu kraliyet mutlakiyetçiliği ile karakterize edilen bir imparatorluğun oluşumunda önemli bir anayasal rol üstlenmiştir. Modern anayasal normlara uymamasına rağmen, bu tarihi metinler sosyo-politik çerçevedeki güç yapılarını ve ilişkileri karmaşık bir şekilde yönetmiştir. Hükümdar, kilise ve soylular arasındaki karmaşık dinamikleri tasvir ederek imparatorluğun yönetimini tanımlayan temel bir düzen kurmuşlardır. Dahası, bu belgeler modern Etiyopya'da yazılı anayasaların gelişiminin önünü açtıkları için tarihsel öneme sahiptir.

Modern anlamda yazılı anayasalar alanına girildiğinde, Etiyopya tarihsel yörüngesi boyunca dört yazılı anayasaya sahip olmuştur. Her anayasa, kabul edildiği tarihte ülkenin gelişen siyasi ve toplumsal manzarasını yansıtmaktadır. 1931 ve 1955 anayasaları, imparatorluk fikrini benimserken; 1987 Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası ise üniter ve sosyalist bir devlet modeli inşa etmiştir. Halen yürürlükte olan 1995 Federal Demokratik Etiyopya Cumhuriyeti Anayasası ise etnik temelli federal bir devlet kurmuştur. Etiyopya'nın dört yazılı anayasası, monarşiden sosyalizme ve nihayetinde federal bir devlete geçişinde önemli bir atılımı işaret etmektedir. Her anayasa kendi zamanının sosyo-politik bağlamını yansıtır ve ülkenin anayasal gelişimini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

A. 1931 Anayasası

1931 yılına kadar Etiyopya mutlak bir monarşiydi ve imparatorlar güçler ayrılığı veya hukukun üstünlüğü gibi anayasal sınırlamalar olmaksızın hüküm sürmekteydi. İktidar, din ve “Süleyman hanedanı efsanesi” aracılığıyla meşrulaştırılmıştır.¹⁴ Etiyopya imparatorları, yönetimlerini meşrulaştırmak için soylarını İsrail Kralı Süleyman ve Etiyopya Kraliçesi Sheba'ya kadar götürmekte ve devam eden hanedanlıklarını “Süleymanlı” olarak ilan etmişlerdir. Bu efsane, Etiyopya Krallarının otoritesini Tanrı'dan gelen bir

¹³ Fasil Nahum, *Constitution for a Nation of Nations* (Lawrenceville, New York, The Red Sea Press, 1997), 1-7.

¹⁴ Mamman Musa Adamu, “The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis,” *African Research Review* 3, no.1. (2009): 468.

görev olarak konumlandırmalarında etkili bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁵ Böyle bir yönetim anlayışının doğal bir sonucu olarak 1931'den önce vatandaşlar sadece İmparatorların tebası olarak görülmüş ve modern anlamda insan hakkının öznesi olarak kabul edilmemişlerdir.

1931 Anayasası, merkezi bir ulus-devlet inşa etmeyi amaçlayan dönemin temel siyasi dinamiklerinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda, 1931 Anayasası'nın temel felsefesi, siyasal iktidarı sınırlamak değil imparatorun mutlak iktidarını meşrulaştırmak, yönetimi merkezileştirmek ve yerel feodal beyleri zayıflatmak olarak tanımlanabilir.¹⁶ 1931 Anayasası, monarşi ile soylular arasındaki dengeyi monarşi lehine değiştiren bir anlaşma olarak görülmektedir. Japonya'nın 1889 Meiji Anayasası'nı model alan bu anayasa, imparator ile gelenekçi soylular arasındaki gerilimleri dengelemeyi amaçlamış ve devrimci yaklaşımlardan kaçınarak modernite ile gelenek arasında hassas bir denge kurmaya çalışmıştır. 1931 Anayasası, imparatorun '*Siyume Egziabiher*' yani 'Tanrı'nın Seçilmiş'i ve '*Niguse Negast Za-Ethiopia*' yani 'Etiyopya Krallarının Kralı' olarak geleneksel rolünü pekiştirirken aynı zamanda soyluların yerel yönetimdeki rolünü azaltarak imparatorun gücü üzerindeki geleneksel kontrollerini zayıflatmıştır.¹⁷ 1931 anayasası, imparatorun kişiliğini kutsal, onurunu dokunulmaz ve egemenliğini tartışılmaz olarak resmileştiren 55 maddeden oluşmaktadır.¹⁸

1931 Anayasası, Senato ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki yarı temsili organ oluşturmuş ancak imparator tam kontrolü elinde tuttuğu için hiçbirini tam olarak seçilmemiş veya yasama yetkisine sahip olmamıştır. Soyluların katılımı rejime meşruiyet görüntüsü verirken, meclisler büyük ölçüde sembolikti ve merkezileşme ve modernleşme çabalarını pekiştirmeye yöneliktir.¹⁹ 1931 anayasası, imparator tarafından atanan ve yalnızca ona karşı sorumlu olan bakanların rolünü resmileştirmiştir. Müzakere Meclisleri Bakanların önerilerini alır ve tartışır ancak tüm yürütme yetkisini elinde tutan

¹⁵ Merara Gudina, *Ethiopia: Competing Ethnic Nationalisms and the Quest for Democracy 1960–2000* (Addis Ababa: Shaker Publishing, 2003), 7.

¹⁶ Nahum, *Constitution for a Nation of Nations*, 21.

¹⁷ John Markakis, *Ethiopia: Anatomy of a Traditional Polity* (London: Oxford University Press, 1974), 273.

¹⁸ Bu bağlamda Madde 6'da "Etiyopya İmparatorluğu'nda üstün güç İmparatorun elindedir" ifadesi yer almaktadır. İmparatorun yetkisi sınırsız ve tartışılmaz, işlevi ise çok yönlüdür: İmparator yürütmenin başı, adaletin kaynağı, değişimin temsilcisi ve kanun koyucusudur.

¹⁹ 1931 Anayasası mad. 31, 34.

imparator üzerinde hiçbir güce sahip değillerdir. Ayrıca, adli ve idari mahkemelerin yanı sıra kralın kendisinin yargıç olduğu son temyiz mahkemesi olarak İmparatorluk Mahkemesi'nin (*Zufan Chilot*) bulunduğu bir yargı sistemi kurmuştur.²⁰

1931 Anayasası halkın iradesinden ya da toplumsal bir sözleşmeden kaynaklanmamıştır. Bunun yerine yukarıdan "imparatorun bir armağanı" olarak bahşedilmiştir.²¹ 1931 Anayasası bir imparatorluk hediyesi olduğundan, doğası gereği, insan haklarına gerçek anlamıyla yer vermiş değildir. 1931 anayasasına göre halk tebaa olarak kabul edilmektedir. 1931 anayasasının üçüncü bölümü tebaanın bazı hak ve görevlerinden bahsetmektedir. Bazı maddeler tebaanın imparatora ve imparatorluğa karşı görevlerini ve statüsünü belirtmektedir.²² Anayasa, geleneksel olarak soyluların sahip olduğu keyfi otoriteye karşı çıkararak, hükümet gücünün yönlendirilmesi ve dağıtılması için yasal bir çerçeve oluşturmuştur. Pratikte, imparatora merkez ve taşra idaresi üzerinde tam yürütme yetkisi vererek, soylulara bağımsız bir güç bırakmadan mutlak imparatorluk otoritesini pekiştirmiştir.

B. 1955 Anayasası

1950'lerin başlarında, Etiyopya tarihinde hem siyasi hem de toplumsal manzaralardaki dinamik değişimler ışığında 1931 anayasasının eksikliklerini ortaya çıkaran önemli bir olay olmuştur. Bu dönemdeki önemli bir olay, Birleşmiş Milletler kararı uyarınca Etiyopya'nın 1952'de Eritre ile Federasyon kurmasıdır.²³ Bu gelişme Eritre ile federalleşme sürecinde Eritre'nin daha liberal bir anayasayı benimsemesi, Etiyopya'nın 1931 tarihli anayasasının çağdışı kaldığını ve güncel siyasi ideallerle uyummadığını ortaya koymuştur. Bu durum, Etiyopya'da anayasanın yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. İmparator *Haile Selassie I*, bu revizyonu sadece 1931 anayasasının yetersizliklerini gidermek için değil aynı zamanda Eritre üzerinde daha fazla kontrol sağlamak ve daha liberal ve kapsayıcı bir anayasal çerçeve için artan taleplere önceden cevap vermek için kullanmayı amaçlamıştır.

²⁰ 1931 Anayasası, mad. 50, 51, 54.

²¹ 1931 Anayasası, girişi.

²² 1931 Anayasası, mad.18-21.

²³ Gashaw Ayferam, "Constitution, Constitutionalism and Foundation of Democracy in Ethiopia," *International Journal of Research* 2, no.1 (2015): 591.

1955 anayasası, halkın iradesinin bir sonucu olmaktan ziyade imparatorun bir lütfudur (hibeydi) ve gücü imparatorun elinde toplayarak mutlakiyetçiliği pekiştirir. Etiyopya'yı modern yönetişime adapte olarak sunmayı amaçlasa da halkın katkısının olmaması ve yetkinin imparatora yoğunlaşması demokratik niteliğini zayıflatmıştır. Anayasa, monarşinin Solomonik kökenini pekiştirmiş ve imparatorun kutsallığını ve onurunu vurgulamıştır. 26. maddeye göre egemenlik, devlet başkanı olarak imparatorluğun tüm işleri üzerinde en üstün yetkiyi kullanan imparatora aittir. 1955 Etiyopya anayasası, Etiyopya Ortodoks Kilisesi'ni “devlet kilisesi” olarak tanımlamış ve devlet desteğini zorunlu kılmıştır. İmparatorun Ortodoks Kilisesi'nin savunucusu olduğunu ve Etiyopya Ortodoks inancına bağlı kalmasını zorunlu kılmıştır.²⁴

1955 anayasası, 1931 anayasasının atanmış meclislerinin aksine Temsilciler Meclisini seçilmiş bir organ haline getirerek temsil ilkesini benimsemiştir.²⁵ Bununla birlikte, Senato üyelerini hala imparator atamakta ve Senato'nun soylulara ayrılmış bir organ olarak kalmasını sağlamıştır. Kamaralardan biri seçilmiş olsa da imparator oturumları erteleme, parlamentoyu askıya alma, feshetme ve veto etme gibi önemli yetkileri elinde tutarak yasama süreci üzerindeki kontrolünü sürdürmüştür.²⁶ İlginç bir şekilde aristokrasi ve soylular dışındaki tüm nüfusun tebaadan başka bir şey olmadığı dönemde 1955 revize anayasası, devlet yönetimine katılım gibi temel siyasi hakları tanımamasına rağmen tebaa (subjects) için ayrıntılı bir sivil ve siyasi haklar rejimi içermektedir.²⁷ Üstünlüğünü ilan etmesine rağmen, 1955 Anayasası anayasal denetim için herhangi bir bağımsız organ kurmamıştır.²⁸ İmparator hem devletin hem de hükümetin başıdır. Ayrıca İmparatorun nihai Temyiz Mahkemesi, *Zufan Chilot* (Kraliyet Mahkemesi) aracılığıyla yargıyı denetlemektedir.²⁹

²⁴ 1955 Anayasası, mad. 126.

²⁵ Edmond J. Keller, “Constitutionalism, Citizenship and Political Transitions in Ethiopia: Historic and Contemporary Process,” içinde *Self-Determination and National Unity: A challenge for Africa*, ed. Francis M. Deng (Trenton, NJ: Africa World Press, 2010), 67.

²⁶ 1955 Anayasası, mad. 33.

²⁷ 1955 Anayasası, mad. 37–65.

²⁸ 1955 Anayasası, mad. 122.

²⁹ 1955 Anayasası, mad. 109.

1955 anayasa reformları geleneksel elitlerin feodal değerleri ile yükselen sınıfların burjuva-demokratik idealleri arasındaki çatışmayı yoğunlaştırmıştır. Genç aydınlar ve öğrenciler feodalizme ve kraliyet mutlakiyetçiliğine meydan okuyarak Şubat 1965'te " Kahrolsun Feodalizm Toprak Çiftçiye" sloganıyla toprak reformu tasarısını protesto eden "öğrenci hareketinin" ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu protestolar kısa sürede radikal reformlar isteyen serfler ve köylüleri de kapsayacak şekilde yayılmıştır.³⁰ Eylül 1974'te bir askeri darbe Etiyopya'nın modern imparatorluk rejimini sona erdirmiştir.³¹

Etiyopya'nın modern tarihi, bir ulus-devlet inşa etme amacıyla başlatılan hegemonik bölgesel fetihle karakterize edilmektedir.³² Son İmparator *Haile Selassie*'nin hükümdarlığı sırasında Etiyopya benzeri görülmemiş merkezileşme yaşamıştır. Eskiden özerk olan krallıkların merkezileştirilmesi ve birleştirilmesi süreci kültür, dil ve din alanlarında çeşitlilikler ortaya çıkarmıştır. Ancak devletin bu çeşitliliğe uyum sağlayamaması, siyasi ve ekonomik hakimiyetle birlikte "milliyetler sorununu" doğurmuştur.³³ Merkezileşme süreci, Etiyopya'nın güney kesimindeki nüfusun özellikle ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda marjinalleşmesini sürdürmüştür. İmparatorların "Tek Etiyopya, Tek Halk ve Tek Din" söylemi çekici olsa da 80'den fazla etnik gruba ev sahipliği yapan çok kültürlü Etiyopya'yı yansıtmamıştır.³⁴ 1960'lardan itibaren Etiyopya'da ulusal eşitliği ve sosyal adaleti savunan, ülkenin çok kültürlü kimliğini tanıması ve milliyetleri baskıdan kurtarması çağrısında bulunan bir öğrenci hareketi ortaya çıkmıştır. Milliyet Sorunu'nun Marksist-Leninist düşünceden etkilenen öğrenciler, ulusal baskıya bir çözüm olarak ayrılma da dahil olmak üzere Stalinist kendi kaderini tayin ilkelerini desteklemiştir. Bu hareket, ideolojilerini "ulusal baskı" üzerine kuran çeşitli etno-milliyetçi ve silahlı kurtuluş güçlerinin oluşmasına yol açmıştır. Etnisiteyi ulusal hegemonyaya karşı harekete

³⁰ Keller, "Constitutionalism, Citizenship and Political Transitions," 70.

³¹ Taffara Deguefe, *Minutes of an Ethiopian Century* (Addis Ababa: Shama Books, 2010), 281.

³² Temesgen Thomas Halabo, "Ethnic Federal System in Ethiopia: Origin, Ideology and Paradoxes," *International Journal of Political Science and Development* 4, no.1, (2016): 1.

³³ Assefa Fiseha, *Federalism: Teaching Material* (The Justice and Legal System Research Institute, 2009), 76.

³⁴ Adal Isaw, "One Ethiopia, One People and One Religion," *The African Executive*, December 25, 2017 <https://africanexecutive.com/article/read/9575>

geçmek için kullanılmış ve ayrılıkçı ideolojilerini emperyal rejimin asimilasyoncu politikalarına stratejik bir yanıt olarak konumlandırarak ayrılanın baskılanmış etnik gruplar için en iyi çare olduğunu savunmuşlardır.³⁵

C. 1987 Anayasası

1974 yılına gelindiğinde Etiyopya, genellikle şiddetin eşlik ettiği derin siyasi, ekonomik ve sosyal ayaklanmalar yaşamaktaydı. İmparatorluk rejimi, feodal toprak mülkiyeti ve etnik sorunlar gibi temel anayasal meseleleri ele almakta başarısız olmuştur. Siyasi özgürlükler üzerindeki sert kısıtlamaları ve asimilasyoncu politikaları, sonunda monarşiyi deviren devrimci bir hareketi ateşlemiştir. 1974'te İmparatoru tahttan indiren sosyalist devrimin ardından Ordu (askeri cunta *Derg*) 1955 anayasayı askıya alıp parlamentoyu feshetmiştir. Ordu, o zamanlar egemen olan sosyalizm ideolojisini benimseyerek siyasi boşluğu doldurmuştur. Komünist *Derg* rejimi feodalizmi ortadan kaldırmada başarılı olmasına rağmen güçlü bir Etiyopya ulusal kimliğine vurgu yaptığından ülkenin ikinci ana sorunu olan etnisite meselesini çözememiştir. Ordunun sonraki önlemleri, merkezileştirici ideoloji olarak monarşik mutlakiyetçiliğin yerini alan Marksist otokrasinin habercisi olmuştur.³⁶

13 yıl boyunca Komünist *Derg* rejimi, ülkeyi herhangi bir anayasa olmadan yönetmiştir. Sonunda 1987'de, etnik temelli silahlı muhalif güçlerin artan gücünü yatıştırmak amacıyla, Etiyopya Halk Cumhuriyeti anayasasını kabul etmiştir.³⁷ 1987 *Derg* (PDRE) anayasası, geniş yetkilerin Başkanlıkta toplanması ve Etiyopya'nın federasyon yerine üniter bir devlet olarak ilan edilmesi gibi önemli istisnalar dışında, 1977 Sovyet anayasasını yakından yansıtmıştır.³⁸ 1987 Anayasası, kolektif mülkiyeti ve sosyalist bir topluma dönüşümü vurgulayarak sosyalist değerleri desteklemiştir. Ayrıca tek partili

³⁵ Paul Henze, *Rebels and Separatist in Ethiopia: Regional Resistance to a Marxist Regime* (RAND Corporation, 1985), v–vii.

³⁶ Lovise Aalen, *Ethnic federalism in a dominant party state: The Ethiopian Experience 1991-2000* (Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights, 2002), 5.

³⁷ “Constitutional History of Ethiopia.” Constitutionet, <https://constitutionnet.org/country/ethiopia>.

³⁸ Muradu Abdo, *Introduction to Legal History and Traditions* (Bahirdar University, 2010), 357.

bir sistem kurarak Etiyopya İşçi Partisi'nin kurulmasına yol açmıştır. Devlet mekanizması, SSCB Yüksek Sovyet'ini model alan ulusal *Shengo* (Parlamento) ile sosyalist ulusları yansıtmaktadır. Bu tek kamaralı parlamento, yürütme komitesi olarak görev yapan ve başkanı aynı zamanda cumhurbaşkanı olarak görev yapan daimi bir Devlet Konseyi'ni içermektedir. Devlet Konseyi anayasal denetim yetkisine sahipken, cumhurbaşkanı hem devlet başkanı hem de hükümet başkanı olarak önemli yetkilere sahiptir.³⁹ Anayasa Sosyalizm ideolojisinin gereği hukukunun üstünlüğü değil sosyalist yasallığı ve kuvvetler ayrılığı değil kuvvetlerin birliği ilkesini benimsemiştir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların önceliğine büyük önem veren sosyalist korumacı bir devlette, özellikle vatandaşlar arasında bir şeyi yapabilme yetkisi (*entitlement*) olarak insan hakları kavramı neredeyse hiç yoktur. İmparatorluk rejimine benzer şekilde Derg rejimi de aşırı merkezileşme ve bölgesel muhalefetin bastırılması ciddi insan hakları ihlallerine neden olmuştur. Yargısız infazlar ve muhaliflerin toplu katliamlarının yanı sıra etnik temelli direnişe karşı askeri güç kullanılması rejimin çöküşüne katkıda bulunmuştur.⁴⁰ Derg rejimi, etnik temelli kurtuluş hareketlerinin Mayıs 1991'de iktidarı ele geçirmesiyle sona ermiştir.

D. 1995 FDEC Anayasası

1991'deki kurtuluş hareketleriyle Sosyalist Derg'nin devrilmesinin ardından, Federal Demokratik Etiyopya Cumhuriyeti Anayasası 1994'te kabul edilmiş ve 1995'te yürürlüğe girmiştir. Yeni Anayasa, etnik temelli bir federal devlet kurmaktadır. Yeni anayasanın taslağını hazırlayan etno-milliyetçi kurtuluş güçlerine göre Etiyopya devletinin başarısızlığının ana nedeni, bir ulus inşa etme projesi tasarlayan yönetici seçkinler tarafından güç ve kaynakların tek elde toplanmasıdır. Bu tarihi ulus devlet inşa etme süreci, farklı grupları, çok kültürlü toplumlarla bağdaşmayan yönetici sınıf kimliği içinde asimile etmeye çalışan hegemonik bir projedir.⁴¹ Dolayısıyla, eğer Etiyopya bir devlet olarak devam edecekse, Etiyopya devlet yapısının yeniden

³⁹ 1987 Anayasası, mad. 65.

⁴⁰ Abebaw Y Adamu, "Diversity in Ethiopia: A Historical Overview of Political Challenges," *The International Journal of Community Diversity* 12, no.3 (2013): 22.

⁴¹ Messay Kebede, "Ethnic Politics and Individual Rights: An Alternative Vision for Ethiopia," *Ethiopian Review*, 29 Ekim, 2019, <https://www.ethiopianreview.com/index/49767>.

tanımlanmasını ve yeniden yapılandırılmasını gerektiren yeni bir Etiyopya'nın tasavvur edilmesi gerekmektedir. 1960'ların öğrenci hareketinden etkilenen etno-milliyetçi kurtuluş güçleri, etnik kimliği yalnızca devletin yeniden yapılandırılmasında tanımlayıcı bir unsur olarak değil, aynı zamanda siyasi örgütlenme ve yönetimin ideolojik temeli olarak benimsemektedir. Etnik siyaseti savunan kurtuluş güçleri arasındaki baskın inanç, kimlik siyasetinin doğrudan dilsel, kültürel veya dinsel tekelciliklerle tanımlanan grupların siyasi ve ekonomik ötekileştirilmesinden kaynaklanan toplumsal eşitsizliklerden kaynaklandığı yönündedir. Sonuç olarak, etnik temelli bölgesel devletlerin ve siyasi örgütlerin kurulmasının, bu tarihsel adaletsizliklerin giderilmesi için gerekli olduğu düşünülmektedir.⁴² Bu etnik ideolojik temelin bir yansıması olarak, 1995 FDEC Anayasası, esas olarak etnik hatlara göre çizilen bölgesel devletlerle federal bir devlet biçimi kurmaktadır. Dolayısıyla anayasası, tarihsel üniter ulus devletin aksine etnik temelli federal sistemi benimsemiştir. Milliyetler Sorunu'na meşru ve mantıklı bir yanıt olarak federal sistem, etnisiteyi birliğin tanımlayıcı bir unsuru olarak resmileştirmiştir. Dolayısıyla, FDEC anayasası, Etiyopya'yı siyasi, idari ve ekonomik gücü etnik olarak belirlenmiş; özerk bölgesel devletlere devreden çok kültürlü bir federasyon olarak yeniden tanımlamaktadır.⁴³

Anayasanın girişi "Biz Etiyopya'nın Milletler, Milliyetleri ve Halkları" ifadesiyle başlamaktadır. Dolayısıyla, Anayasa bireyler arasında değil, etnik gruplar arasında yapılan bir sosyal sözleşmedir. Devletin temelini bireyler değil etnik gruplar/ Milletler, Milliyetler ve Halklar oluşturmaktadır. FDEC Anayasasına göre, egemenlik Etiyopya halkına veya bireysel vatandaşlarına değil Etiyopya Milletleler, Milliyetler ve Halklara aittir.⁴⁴ Etnisiteye özel önem veren ve onu siyasi yönetim ve örgütlenmenin temeli olarak kabul eden FDEC Anayasası egemenliklerinin bir ifadesi olarak etnik gruplara, federal devletten ayrılma dahil olmak üzere self determinasyon hakkını koşulsuz olarak garanti etmektedir.⁴⁵

FDEC Anayasası, dokuz (şimdi on iki) bölgesel eyalet ve iki imtiyazlı şehirden oluşan parlamenter sisteme sahip bir federal devlet kurmaktadır.

⁴² FDEC Anayasası, giriş.

⁴³ Jan Erk, "Nations, Nationalities, and Peoples: The Ethnopolitics of Ethnofederalism in Ethiopia", *Ethnopolitics* 16, no. 3 (2017): 220-221.

⁴⁴ FDEC Anayasası, mad. 8.

⁴⁵ FDEC Anayasası, mad. 39.

Anayasa hem federal hem de bölgesel (federe) hükümetlerin kendi yasama, yargı ve yürütme yetkilerine ve vergi koyma ve bütçe tahsis etme hakkına sahip olmasını sağlamıştır. Federal Hükümet, Halk Temsilcileri Meclisi ve Federasyon Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır.⁴⁶ Etiyopya sistemi esasen parlamenter bir sistem olup, Halk Temsilcileri Meclisinde en fazla sandalyeye sahip olan siyasi parti veya partiler yürütmeyi oluşturmaktadır.

Alt meclis olan Halk Temsilcileri Meclisi doğrudan seçilen bir organdır. Üst meclis olan Federasyon Meclisi ise bölgesel eyalet meclisleri tarafından doğrudan veya dolaylı olarak seçilebilen ve etnik grupların temsilcilerinden oluşan bir organdır. Federasyon Meclisi, Etiyopya federal hükümetindeki ikinci veya üst meclistir. Geleneksel federal sistemlerde, ikinci meclis bölgesel birimlerin temsil kurumu olarak hizmet vermektedir. Ancak, FDEC anayasasına göre Federasyon Meclisi Federal birimlerin temsilcilerinden değil, "Milletlerin, Milliyetlerin ve Halkların temsilcilerinden" oluşmaktadır.⁴⁷ Her etnik grubun prensip olarak mecliste bir temsilcisi olmalıdır. Buna ek olarak, nüfusunun her bir milyonu için bir temsilci daha eklenmektedir.⁴⁸ Federasyon Meclisi anayasayı yorumlama ve anayasal anlaşmazlıkları soruşturma görevi olan Anayasa Araştırma Konseyi'ni kurma yetkisine sahiptir.⁴⁹ Federasyon Meclisi ayrıca eyaletlerin ayrılma dahil kendi kaderlerini tayin etme (self determinasyon) haklarıyla ilgili konularda karar verme, eyaletler arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmalı ve ortak federal ve eyalet gelirlerinin paylaşımını ve eyaletlere yapılacak federal sübvansiyonları belirleme yetkisi sahiptir. Yargı yetkileriyle ilgili olarak Anayasa, en yüksek yargı yetkisini Federal Yüksek Mahkeme'ye vermektedir.⁵⁰

1. FDEC Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler

İnsan hakları, medeni varoluşun birincil koşulu ve siyasi toplumdan önce gelmesine rağmen, ulusal düzeyde etkin bir şekilde korunması, ülkelerinin en

⁴⁶ FDEC Anayasası, mad.53.

⁴⁷ FDEC Anayasası, mad. 61(1).

⁴⁸ FDEC Anayasası, mad.61(2).

⁴⁹ FDEC Anayasası, mad.61(1) ve (2).

⁵⁰ FDEC Anayasası, mad.78.

ustun yasası tarafından tanınmasıyla başlamaktadır.⁵¹ FDEC Anayasasının girişi, diğer ilkelerin yanı sıra hukukun üstünlüğü, demokrasi, temel haklar ve bireylerin ve halkların özgürlüklerini bünyesinde barındırmaktadır. Anayasanın üçte biri temel hak ve özgürlüklerine ilişkin konuları kapsamaktadır. Temel bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, FDEC Anayasası Milletlerin, Milliyetlerin ve Halklarının bir takım grup haklarını tanımaktadır. Anayasa, federal ve federe yasama, yürütme ve yargı organlarının her düzeyinde temel hak ve özgürlüklere saygı gösterme ve uygulama sorumluluğunu ve görevini yüklemektedir.⁵² Ayrıca FDEC Anayasası üçüncü bölümünde İnsan Hakları ve Demokratik Haklar olmak üzere iki kategoriye ayrılan uzun bir haklar listesi sunmaktadır. ⁵³ FDEC Anayasası geleneksel kişisel ve siyasal haklardan⁵⁴ sosyo-ekonomik ve kültürel⁵⁵ grup veya dayanışma haklarına kadar uzanan çeşitli insan haklarını tanımaktadır. Ancak, FDEC Anayasası kapsamında bireylerin değil milletlerin, milliyetlerin ve halkların egemenliğinin, grup haklarının bireysel haklardan önce geldiğine dair ideolojik bir temel oluşturduğu

⁵¹ Matthew E. Nwocha, Steve A. Amaramiro ve Emmanuel C. Ibezim, "The Jurisprudence of Human Rights in a Global Context," *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention* 8, no. 4, (2021): 6443.

⁵² FDEC Anayasası, mad.13.

⁵³ FDEC Anayasası, mad. 13- 44.

⁵⁴ Örneğin Yaşama hakkı (15.mad), güvenlik hakkı (16.mad), Özgürlük hakkı (17.mad), İşkence yasağı (18.mad), Tutulanların Hakları (19.mad), Ceza hukukunun geçmişe uygulanmaması ilkesi (22.mad), aynı suç için ikinci defa yargılanmama ilkesi (23.mad) dahil olmak üzere adaleti sistemiyle ilgili haklar, Mahremiyet hakkı (18.mad), Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (27.mad), İfade özgürlüğü (29.mad), Toplanma özgürlüğü (30.mad), Örgütlenme özgürlüğü (31.mad), seçme ve seçilme hakkı (27.mad).

⁵⁵ FDEC Anayasasının 41. maddesi uyarınca her Etiyopyalı, herhangi bir ekonomik faaliyette serbestçe bulunma, geçim kaynaklarını ve mesleğini seçme ve kamu hizmetlere eşit erişim hakkına sahiptir. Anayasa ayrıca, devletin sosyal hizmetleri sağlamak için sürekli artan kaynakları tahsis etmesini; engellilerin, yaşlıların ve ebeveynleri olmayan çocukların rehabilitasyonu için mevcut imkanlara bağlı olarak fon sağlamak ve kamu programları ve iş projeleri üstlenerek yoksullar için iş fırsatlarını genişletmeyi amaçlayan politikalar izlemesini gerektirir. Anayasa aynı zamanda devlete tarihi ve kültürel mirasları koruma, sanat ve sporun geliştirmesi görevini de yüklemektedir. Anayasa ayrıca birçok işçi haklarını güvence altına almaktadır (42.mad).

belirtilmektedir.⁵⁶ Milletlerin, Milliyetlerin ve Halkların self-determinasyon hakkı, dillerini kullanma ve geliştirme, kültürlerini ifade etme ve geliştirme, federe ve federal hükümetlerde özyönetim ve adil temsil hakkını kapsamaktadır. Bu hak, federal devlet içinde kendi federe devletlerini kurma ve hatta federal devletten ayrılmaya kadar uzanmaktadır.

FDEC Anayasası'nın 13. Maddesi, insan hakları ile ilgili hükümlerin nasıl yorumlanması gerektiğini öngörmektedir. Anayasanın 13 (2) maddesine göre üçüncü bölümünde belirtilen temel hak ve özgürlükler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Etiyopya tarafından kabul edilen uluslararası araçların ilkelerine uygun bir şekilde yorumlanacaktır. Ayrıca, FDEC Anayasası'nın 9 (4). maddesi uyarınca, Etiyopya tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar, ülke hukukunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

ETİYOPYA'DA ANAYASAL DENETİMİN TARİHÇESİ

Etiyopya anayasal tarihinde, anayasal denetim sınırlı bir rol oynamış ve anayasacılığın gelişimi üzerinde çok az etkisi olmuştur. İmparatorluk, sosyalist ve mevcut anayasal dönemler de dahil olmak üzere farklı rejimlerde, odak noktası rejime yargısal denetim yoluyla meydan okumak yerine ona hizmet etmek olmuştur. İmparatorluk rejimi sırasında imparator, anayasanın üzerinde egemen bir güce sahiptir. Kral sadece yasama ve yürütmenin başı olarak görev yapmakla kalmamış, aynı zamanda *Zufan Chilot* Kraliyet Mahkemesi'nin son yargıçısı olarak da görev yapmıştır. Anayasanın üstünlüğüne ilişkin bir maddenin 1933 anayasasında yer almaması, anayasal üstünlüğün göz ardı edildiğini ortaya koymuştur. Sonraki anayasalar, örneğin 1955 Anayasası, anayasanın üstünlüğünü ilan etse bile, yasaların ve hükümet eylemlerinin anayasaya uygunluğunu denetleyecek bağımsız bir organ oluşturmamıştır.⁵⁷ Bu kurumsallaşmış yargı denetimi eksikliği Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (PDRE) 1987 Anayasası ile devam etmiştir. Bu anayasa, üstünlüğünü ilan etmesine rağmen bağımsız bir anayasa

⁵⁶ FDEC Anayasası, mad. 62(1). Maddesi uyarınca Milletler, Milliyetler ve Halkların temsilcilerinden oluşan Federal Parlamento'nun üst meclisi olan Federasyon Meclisi'ne anayasa denetim yetkisi verilmesinin ana nedenlerinden biri, Anayasa'nın hükümlerinin anlamlandırma konusundaki son sözü egemen etnik gruplara bırakma taahhüdüdür.

⁵⁷ FDEC Anayasası, mad. 122.

yargısı kurmakta başarısız olmuştur.⁵⁸ Sosyalist ideolojiye uygun olarak, anayasal denetim yetkisi, devlet başkanı tarafından yönetilen siyasi bir organ ve parlamentonun daimî bir komitesi olan Devlet Konseyi'ne verilmiştir.⁵⁹ Bu düzenleme, siyasi ve yargısal işlevler arasındaki çizgileri daha da belirsizleştirerek anayasal denetimin bağımsızlığını zayıflatmıştır. Mevcut 1995 Anayasası'na göre, anayasal denetim yetkisi parlamentonun üst kanadı (ikinci meclisi) olan Federasyon Meclisi'ne verilmiştir.⁶⁰ Ancak bu düzenleme, anayasal ilkeleri etkili bir şekilde koruyabilecek ve hukukun üstünlüğünü savunabilecek sağlam ve bağımsız bir anayasa yargısı oluşturmada yetersiz kalmaktadır. İlerleyen kesimlerde göreceğimiz gibi anayasal denetim sistemi, hükümet gücü üzerinde bir kontrol işlevi görmek ve anayasal ilkelere bağlılığı sağlamak yerine, iktidardakilerin çıkarlarını korumak için bir araç olarak işlev görmüştür.

ETİYOPYA'DA ANAYASAL DENETİMDE BENİMSENEN MODEL

FDEC Anayasası, esas olarak federal parlamentonun ikinci meclisi tarafından yürütülen merkezi bir siyasi denetim süreci oluşturarak geleneksel anayasal denetim sistemlerinden ayrılmaktadır. Federasyon Meclisi üyelerinin hukuk uzmanı olmaması nedeniyle, anayasal denetim sürecinde onlara yardımcı olmak amacıyla, büyük ölçüde hukuk uzmanlarından oluşan Anayasa Soruşturma Konseyi kurulmuştur.⁶¹ Anayasal denetim yetkisini, yargıya veya anayasa mahkemesine değil, Federasyon Meclisine vermenin gerekçesi, anayasa kurucularının, anayasanın 'niteliğini' genel olarak hukuki olmaktan çok siyasi, *Tushnet*'in deyimiyle bir 'siyasi yasa',⁶² olarak görmeleri ve milliyetlerin- etnik grupların- rolüne vurgu yapmalarındır. FDEC anayasasına göre egemenlik Etiyopya milleti, milliyetleri ve halklarına aittir ve Anayasa, onların egemenliğinin ifadesidir.⁶³ Böylece, sadece Anayasa'nın 'egemen' yazarları anayasayı yorumlama hakkına sahiptir. Anayasanın yargı tarafından yorumlanmasının, yargıçların millet, milliyetler ve halkların iradesini geçersiz kılmasına, kendi siyasi tercihlerini ilerletmelerine, izin

⁵⁸ PDRE anayasası, mad. 118.

⁵⁹ PDRE anayasası, mad. 82(1) (b).

⁶⁰ FDRE anayasası, mad. 62, 83.

⁶¹ FDEC Anayasası, mad. 84.

⁶² Mark Tushnet, "Marbury v. Madison around the World," *Tennessee Law Review* 7, no.2 (2004): 257.

⁶³ FDRE anayasası, mad. 8.

vereceği ve bu durumun demokrasi ile çelişeceği iddia edilmektedir.⁶⁴ Bu bağlamda, anayasa komisyonu sekreteri şunları kaydetmiştir:

*Halk meclisi tarafından onaylanan bir anayasanın, halk tarafından seçilmemiş profesyoneller tarafından yorumlanmasına nasıl izin verilebilir? Mahkemelerin yorum yapmasına izin vermek, demokratikleşme sürecini yıkmaya davetiye çıkarmaktır. Anayasa nihayetinde millet milliyetler ve halklarının siyasi bir sözleşmesi olduğuna göre yargıçların yorumuna tabi tutulması uygun değildir.*⁶⁵

Diğer yandan mahkemeleri anayasal denetimden hariç tutma kararı, bağımsız ve tarafsız bir kurum olarak prestiji çok düşük olan yargının itibarı ile doğrudan ilişkilidir. Etiyopya'da yargı, kurduğu rejimden hiçbir zaman daha uzun süre varlığını sürdürmemiş ve her yeni rejim kendi hedeflerine uygun yargı sistemini oluşturmaktadır.⁶⁶ Mahkemeler tarihsel olarak monarşiye ve askeri rejimlere yakından bağlı ve baskıcı rejimlerin araçları olarak görülmüştür.⁶⁷ Halk ve siyasi elitler arasında hakimlere ve mahkemelere yönelik yaygın güvensizlik nedeniyle, anayasa hazırlayıcıları yargı organı dışında ayrı bir anayasa mahkemesi kurmayı bile tercih etmemişlerdir.

Ayrıca, anayasal denetimin “yargısal” değil “siyasi” bir işlev olması nedeniyle, yargıçların hassas anayasal meseleleri ele alma konusunda mesleki yetenek ve güvenilirlikten yoksun oldukları iddia edilmektedir.⁶⁸ Bu

⁶⁴ Etiyopya'nın Geçici Hükümeti, Anayasa komisyonu, Bülten No 3 (1994).

⁶⁵ Meaza Ashenafi, “Ethiopia: Process of democratization and development,” içinde *Human Rights under African Constitutions*, ed. A An-narim (New York: University of Pennsylvania Press, 2003), 30.

⁶⁶ Assefa Fiseha, “Constitutional Adjudication in Ethiopia: Exploring the Experience of the House of Federation (HoF),” *Mizan Law Review* 1, no.1 (2007): 13.

⁶⁷ Benzer şekilde Kommers, Almanya'nın bir anayasa mahkemesi kurma kararında, Avrupa'daki olağan yargı organlarının anayasal yargılama için uygun olmadığı düşüncesinin ve olağan mahkemelerin "muhafazakâr itibarı ve kamuoyundaki güvensizliğinin" etkili olduğunu belirtmektedir. Hans Kelsen'in yargısal denetim anlayışına göre, anayasa mahkemelerinde sıradan yargıçlar yerine hukuk profesörleri görev yapmalıdır. Bknz. John E. Ferejohn, “Constitutional Review in the Global Context,” *New York University Journal of legislation and public policy* 6, no.1 (2002): 51-52.

⁶⁸ K.I. Vibhute, “Non-Judicial Review in Ethiopia: Constitutional Paradigm, Premise and Precinct,” *African Journal of International and Comparative Law* 22, no.1 (2014): 129.

bağlamda, Etiyopya anayasası "siyasi bir anayasa"⁶⁹ olarak öne çıkmaktadır. Çünkü kapsamlı bir siyasi çerçeve içinde siyasi süreçler yoluyla sorunların çözümüne güçlü bir vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Etiyopya Halk Devrimci Demokratik Cephesi (*EPRDF*) mevcut anayasanın yazarı olarak düşünüldüğünde, halkın iradesini potansiyel olarak geçersiz kılmak için seçilmemiş mahkemeleri güçlendirmeye karşı çıkan solcu bir parti olarak ideolojik duruşunu tanımak çok önemlidir. Etiyopya'daki hakim iktidar partisi olarak *EPRDF*, anayasa taslağı hazırlama süreci üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. *EPRDF*'nin 1991'den önce resmi olarak Marksist-Leninist yanlısı bir ideolojiye bağlı olması, anayasanın oluşumunu şekillendirmiştir. Partinin bu anlayışı çerçevesinde, burjuvazinin çıkarlarıyla uyumlu olarak görülen yargıya karşı içsel bir güvensizlik söz konusu olmuştur. Marksist-Leninist siyasi sistemlerde, anayasal denetim yetkisi genellikle yargı yetkisini sınırlandırmak için parlamento organlarına aittir. Güçlü bir yargıya yönelik bu kaygı, yasama ve yürütme yetkilerinin kullanılmasını engelleyebileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Mevcut anayasanın hazırlanma sürecinin, Marksist ilkelere bağlılığı ve iktidar partisinin çıkarlarının korunmasını yansıtabilecek şekilde, yargının denetim yetkisini sınırlandırmaya yönelik kasıtlı bir çabayı ortaya koyduğu belirtilmektedir.

Etiyopya'da anayasayı yorumlamaktan sorumlu kurumun belirlenmesi sürecinin öncelikle bireysel anayasal hakların korunması amacıyla motive edilmediğini göstermektedir. Bunun yerine, ülkedeki milletler, milliyetler ve halklar olarak bilinen çeşitli etnik grupların çıkarlarına ve haklarına öncelik verme niyetinden etkilenmiştir. Bu durum, Etiyopya'daki anayasal yorum sürecinin, bireysel hakların korunmasını sağlamak yerine etnik grupların kolektif haklarını ilerleten ağır bir şekilde siyasallaşmış bir sistem olduğu anlamına gelmektedir. Anayasal yoruma yönelik bu siyasallaşmış yaklaşım, birçok demokratik hukuk sisteminin temelini oluşturan geleneksel bireysel hakların korunması ilkesinden sapmaktadır.

ETİYOPYA'DA ANAYASAL DENETİM ORGANLARININ GÖREV VE İŞLEVLERİ

FDEC Anayasası uyarınca, Anayasa Soruşturma Konseyi (*CCI*) tarafından desteklenen, yasama dışı fakat yine de siyasi bir organ olan

⁶⁹ Winlock Wahi, "Introduction," içinde *A Practical Guide to Constitution Building*, eds. Markus Bekendred, Nora Beding and Winlock Wahi (International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2011), 21.

Federasyon Meclisi (*HoF*) anayasayı yorumlar ve tüm anayasal ihtilafları karara bağlar.⁷⁰ Dolayısıyla, Etiyopya'nın anayasal denetim sistemi iki kurum tarafından yürütülen iki aşamalı bir yargılama sürecine sahiptir. Soruşturma ve danışma rolü olan Anayasa Soruşturma Konseyi (*CCI*) ve nihai karar mercii olarak Federasyon Meclisi (*HoF*) söz konusudur. Bu nedenle, Etiyopya'nın anayasal denetimini tartışırken, her iki kurumun görevleri ve işlevlerine bakmak gerekmektedir.

E. Federasyon Meclisi'nin Görevleri ve İşlevleri

Federal parlamentonun üst meclisi olan Federasyon Meclisi, bölgesel (federe) ve federal devlet arasındaki arabuluculuk organı veya forum olarak işlev görmekte ve esasen Etiyopya federalizminin temel değerlerini koruyan bir kurum olarak kabul edilmektedir. Etiyopya'nın federal sistemindeki etnik siyasetin merkeziliği, Federasyon Meclisi'nin yapısı ve işlevleriyle yansıtılmaktadır. Federasyon Meclisinin ana işlevi, anayasal denetim, Anayasal Soruşturma Konseyi'ni organize etmek ve millet, milliyetler ve halkların self-determinasyon haklarına ilişkin konularda karar vermeyi içermektedir.⁷¹ Ayrıca, Federasyon Meclisi, devlet başkanını halk temsilcileri meclisi ile ortak bir oturumda seçme, anayasa değişikliği sürecine katılma, federe devletler arasında ortaya çıkabilecek ihtilafları ve anlaşmazlıkları çözme yetkisine sahiptir. Federasyon Meclisi, ortak federal ve federe vergi kaynaklarından elde edilen gelirlerin paylaşımını belirlemek gibi önemli mali sorumluluklarla da görevlendirilmiştir. Ayrıca herhangi bir federe devlet anayasal düzene tehdit oluşturduğunda müdahale etme yetkisine sahiptir ve böylece ülke içindeki siyasi ortamın istikrarını ve düzenlenmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, Federasyon Meclisi, yalnızca doğrudan kendisine sunulan anayasal ihtilafları çözmekle kalmayıp, aynı zamanda ülkedeki siyasi (federal) sistemi dengelemek ve düzenlemek gibi geniş kapsamlı yetkilere de sahiptir.

Anayasal denetim işleviyle ilgili olarak, Federasyon Meclisi, Anayasa Soruşturma Konseyi tarafından sunulan bir öneri üzerine nihai kararı vermektedir.⁷² Anayasal davalar doğrudan Federasyon Meclisi'ne

⁷⁰ FDRE anayasası, mad. 83.

⁷¹ FDRE anayasası, mad. 62.

⁷² Proclamation No. 251/2001, Consolidation of the House of the Federation and Definition of its Powers and Responsibilities Proclamation, mad. 5; Proclamation No. 1261/2021, mad. 7.

sunulabilmektedir. Bu durumda, Meclis davayı Anayasa Soruşturma Konseyi'ne iletir.⁷³ Ayrıca, Federasyon Meclisi, Anayasa Soruşturma Konseyi'nin kararından memnun olmayan taraflarca başvurulması durumunda temyiz organı olarak karar vermektedir.⁷⁴ 251/2001 sayılı Bildirinin 4(2) maddesine göre Federasyon Meclisi anayasal konularda kendi takdirine bağlı olarak tavsiye, danışma veya yol gösterici görüşler sunma yetkisine sahiptir. Bu tür görüşler sunma kararı veya danışmanlık hizmetleri bir kanunun yürürlüğe girmesinden önce veya sonra verilebilmektedir.

Anayasa mahkemeleri, kanunların anayasal denetiminin yanı sıra seçim anlaşmazlıklarını çözmek, demokratik olmayan partileri kapatmak ve milletvekilliğinin düşmesi gibi siyasi görevleri de üstlenir. Bu nedenle, anayasa mahkemeleri, ABD'deki "siyasi soru doktrini" ile karşılaşmadan siyasi meseleleri karara bağlama konusunda daha yetkilidir. Etiyopya Federasyon Meclisi'nin siyasi niteliği, siyasi sorular kavramını bu bağlamda geçersiz kılmaktadır. Bununla birlikte, merkezi anayasal denetim sistemine sahip birçok ülkenin aksine, Etiyopya'da milletvekilliğinin düşmesi işlemleri ve siyasi partilerin kapatılması gibi konular anayasal denetime tabi değildir. Türkiye ve Güney Afrika gibi ülkelerde anayasa mahkemeleri anayasa değişikliklerinin anayasaya uygunluğunu inceleme yetkisine sahiptir. Ancak Etiyopya'da Federasyon Meclisi, Halk Temsilcileri Meclisi ile birlikte federal parlamentonun ikinci meclisi olarak değişiklikleri önererek, işleyerek ve karara bağlayarak değişiklik sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır. Federasyon Meclisi'nin bu sürece bir anayasal inceleme veya yargılama organı sıfatıyla değil, ulusların, milliyetlerin ve halkların temsilcileri olarak katıldığını belirtmek önemlidir.⁷⁵

⁷³ Proclamation No. 251/2001, mad. 6.

⁷⁴ Proclamation No. 251/2001, mad. 5(2).

⁷⁵ Anayasanın değiştirilmesi sürecinde Federasyon Meclisi, önerilen değişikliklerin hem başlatılmasında hem de onaylanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Madde 104'e göre Federasyon Meclisi, üye devletlerin Eyalet Konseylerinin üçte birinin anayasa değişikliği önerisini desteklemesi halinde değişikliklerin başlatılması sürecine dahil olmaktadır. Bu destek, teklifin görüşülmek ve karara bağlanmak üzere sunulmasını tetiklemektedir. Bu da Federasyon Meclisi'nin önerilen bir değişikliğin değerlendirmeye alınıp alınmayacağını belirlemedeki etkisinin altını çizmektedir. Ayrıca, 105. madde 105 Federasyon Meclisi'nin anayasa değişikliklerini onaylamadaki rolünü tanımlamaktadır. Anayasanın Üçüncü Bölümünde belirtilen hak ve özgürlükler ile diğer belirli maddelere ilişkin

F. Anayasal Soruşturma Konseyi'nin Görevleri ve İşlevleri

FDEC Anayasası'nın 82 (1) maddesi uyarınca anayasal bir organ olarak kurulan Anayasa Soruşturma Konseyi, Federasyon Meclisi'nin hukuk danışmanıdır. Konsey, Federasyon Meclisi'ne profesyonel destek vermek üzere kurulmuştur. Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen herhangi bir hükümet organı ya da görevlisinin herhangi bir yasası ya da kararının kendisine sunulması halinde, Konsey konuyu araştırır ve nihai karar için önerisini Federasyon Meclisi'ne sunar.⁷⁶ Ancak eğer Konsey, davayı inceledikten sonra, anayasal yoruma gerek olmadığını tespit ederse, davayı reddeder ve kararını ilgili tarafa bildirmektedir. Benzer şekilde, anayasal yorum sorunları mahkemelerde ortaya çıkarsa, anayasal yoruma gerek olmadığı tespit edilirse, Konsey davayı ilgili mahkemeye geri gönderir. Ancak, anayasal yoruma ihtiyaç olduğu inaniyorsa, nihai bir karar için önerilerini Federasyon Meclisi'ne sunar.⁷⁷

Genel olarak Konsey, Anayasa'yı yorumlamaya gerek olmadığına karar verirse, davayı reddetmektedir. Ancak, ilgili tarafların itiraz etme seçeneği vardır. Federasyon Meclisi itirazı incelemeye karar verirse, Konsey'e geri gönderebilir, Konsey'den tavsiye isteyebilir ya da bağımsız olarak yargılama yapabilir. Konsey, anayasal konularda profesyonellerden veya kurumlardan uzman görüşü alma yetkisine sahiptir. Ayrıca hükümet organları, Konsey ya da Federasyon Meclisi'nin talebi üzerine tartışmalı anayasal konulara açıklık getirmekle yükümlüdür.

değişiklikler için Federasyon Meclisi'nin önerilen değişikliği üçte iki çoğunlukla onaylaması gerekmektedir. Ayrıca, Üçüncü Bölüm'de belirtilenler dışındaki hükümleri hedef alan değişiklikler için Federasyon Meclisi, Halk Temsilcileri Meclisi ile ortak bir oturumda iş birliği yaparak önerilen değişiklikleri üçte iki çoğunlukla onaylamaktadır. Özetle, Federasyon Meclisi anayasa değişikliği süreci boyunca çok önemli bir organ olarak hareket etmekte, özellikle üye devletleri ve belirli anayasal hak ve özgürlükleri ilgilendiren konularda hem değişikliklerin başlatılmasında hem de onaylanmalarının sağlanmasında önemli roller oynamaktadır.

⁷⁶ Proclamation No. 250/2001: Council of Constitutional Inquiry proclamation, mad. 6(2).

⁷⁷ Proclamation No. 250/2001, mad. 6(3).

ETİYOPYA'DA DENETİM ORGANLARININ İÇ YAPISI

Federasyon Meclisi, milletlerin, milliyetlerin ve halkların temsilcilerinden oluşmaktadır.⁷⁸ Her millet, milliyet ve halk, Federasyon Meclisi'nde en az bir üye tarafından temsil edilmektedir. Ayrıca, her millet veya milliyet, nüfusunun her bir milyonu için bir ek temsilci tarafından temsil edilmektedir. Federasyon Meclisi şu anda farklı milliyetleri (etnik grupları) temsil eden 153 üyeye sahiptir. Federasyon Meclisi üyeleri, bölgesel devlet konseyleri yani federasyonun kurucu birimleri yasama organı tarafından atanmaktadır.⁷⁹

Anayasal Soruşturma Konseyi, Federasyon Meclisi'nin son derece siyasi yapısına hukuki bir dokunuş sağlamak için tasarlandığından, konsey üyelerinin çoğunluğunun hukuki bir arka planı bulunmaktadır. Anayasal soruşturma Konseyi on bir (11) üyeden oluşmaktadır: bunlar Federal Yüksek Mahkemenin (yargıtayın) Başkanı ve Yargıtayın Başkan Yardımcısı, Halkların Temsilcileri Meclisi tavsiyesi üzerine devlet başkanı tarafından atanan mesleki yetkinliği ve yüksek ahlaki duruşunu kanıtlamış altı (6) hukuk uzmanı ve üyeleri arasından Federasyon Meclisi tarafından aday gösterilen üç (3) kişidir.⁸⁰ Dolayısıyla, Yargıtay Başkanı Konseyin Başkanı olarak, Yargıtay Başkan Yardımcısı ise Konsey Başkan Yardımcısı olarak Konseyin doğal üyesi *ex officio* olarak anayasa tarafından yetkilendirilmektedir. Konsey üyeleri hem siyasi hem de yargı organlarından seçilmektedir. Ayrıca, Federal Yüksek Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcısının atanması, parlamentonun onayına bağlı olarak Başbakanın yetkisindedir.

Bir anayasal denetim organının meşruiyeti, bağımsızlığını koruması ve siyasi yelpazenin her kesiminden geniş siyasi destek alması gereken yapısına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu, şeffaf seçim (atanma) süreçlerini, farklı temsiliyetleri ve usulsüz etkiyi azaltacak mekanizmaları içerir; böylece anayasal ilkelerin ve insan haklarının korunmasında tarafsız bir hakem olarak rolünü güçlendirmektedir. Bu amaçla, siyasi muhalefet üyeleri de dahil olmak üzere farklı siyasi aktörleri içeren bir atama süreci oluşturulması, mesleki yeterlilik şartlarının tanımlanması ve yenilenemeyen görev süresi önerilmektedir.⁸¹

⁷⁸ FDRE anayasası, mad. 61.

⁷⁹ FDRE anayasası, mad. 61(3).

⁸⁰ FDRE anayasası, mad. 82.

⁸¹ Sujit Choudhry, *Constitutional Review in New Democracies* (New York: Centre for Constitutional Transitions, 2013), 4.

Etiyopya'da Federasyon Meclisi/Konseyi 'nin üyesinin seçme veya atama süreci, iktidar veya muhalefet partilerinin bu atamalarla ilgili olarak müzakere etmeleri ve bir uzlaşmaya varmaları için belirli bir çerçeve içermemektedir. Federasyon Meclisi'nin temsilcileri yalnızca anayasaya karşı değil öncelikle temsil ettikleri milliyetlere, milletlere ve halklara karşı sorumludur. Federasyon Meclisi, onun siyasi bir organ olarak işlev gördüğünü ve iktidar partisinin hakim olduğu bir federal hükümet içinde siyasi bir organ olarak faaliyet göstermekte ve bu da karar alma sürecini ve anayasal denetimi etkilemektedir.⁸²

Federasyon Meclisi'nin görev süresi beş yıldır. Benzer şekilde, Federasyon Meclisi tarafından aday gösterilen Anayasal Soruşturma Konseyinin üyelerinin görev süresi de beş yıldır.⁸³ Konseyin Başkanı ve Başkan Yardımcısı, Federal Yüksek Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcısı, Yüksek Mahkemede (Yargıtay'daki) konumlarının sürdüğü süre boyunca görevde kalmaktadır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan hukuk uzmanlarının görev süresi altı yıldır.⁸⁴ Üyeler yeniden aday gösterilebilmektedir. Bu durum, onların sınırlı bir görev güvencesine sahip olduğu ve her seçimin kazananlarının kendi anayasal yargılayıcılarını oluşturduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Etiyopya anayasal denetim organı, Ginsburg'un "yargısal denetimin sigorta modeli" olarak adlandırdığı ve seçimleri kaybedenlere koruma sağlayan demokrasilerdeki anayasa mahkemesine benzer bir işlev görme kapasitesinden yoksundur.⁸⁵ Yeniden atanma olasılığı, kurumsal bütünlüğe yönelik önemli bir tehdit olarak görülmekte ve bazı anayasalar bunu açıkça yasaklamaktadır. Bu bağlamda Venedik Komisyonu, sınırlı ve yenilenebilir görev sürelerinin hakimleri kendilerini atayan veya yeniden atama yetkisine sahip olan makama bağımlı hale getirebileceğini belirtmiştir.⁸⁶ Bu endişe, yargıçların – Etiyopya bağlamında Konsey üyelerinin- ikinci bir dönem için aday olabilmeleri halinde, ilk dönemdeki bağımsızlıklarının, kendilerini aday gösterenlerin gözüne girmeye çalışmaları nedeniyle tehlikeye girebileceği inancından kaynaklanmaktadır. Ancak süresiz ömür boyu atama usulü, toplumdaki sosyal, kültürel ve siyasi değişimleri yeterince yansıtamayan "yaşlanmış bir

⁸² Şu anda Federasyon Meclisi üyelerinin %100 iktidar partisinden oluşmaktadır.

⁸³ Proclamation No. 250/2001, mad. 7(1).

⁸⁴ Proclamation No. 250/2001, mad. 7(2).

⁸⁵ Ginsburg, *Judicial Review in New Democracies*, 24-25.

⁸⁶ Venice Commission, *Rule of Law Checklist*, CDL-AD (2016)007, para. 76.

mahkeme” yaratma riskini de beraberinde getirir. Zaman içinde bu kopukluk, anayasanın daha geniş bağlamı içinde değişen ideolojik dengeler ve sosyo-politik dinamiklerle uyum sağlayamayan bir mahkeme ile sonuçlanabilir.⁸⁷ *Sadurski*'ye göre, yeniden seçilme seçeneğinin olmadığı belirli uzun süreli bir sistem bu ikisinin arasında bir yerde algılanmaktadır.⁸⁸ Yeniden atanmanın yasaklanması, Konsey üyelerinin siyasetçilerden çıkar sağlamasını önleyerek bağımsızlıklarını ve tarafsızlıklarını korumalarına yardımcı olabilmektedir. Federasyon Meclisi üyelerinin yeniden atanmasına karşı açık bir anayasal veya hukuki yasak bulunmamasıyla birlikte 798/2013 sayılı Bildiri ile yürürlükten kaldırılan 250/2001 sayılı Bildiri, 7(3) maddesinde Federasyon Meclisi ve Başkan tarafından atanan Anayasa Soruşturma Konseyi üyelerinin yeniden aday gösterilebileceğini belirtmiştir.

Bu bağlamda Federasyon Meclisi üyesi, kendisini seçen devlet konseyinin görevden alınmasına karar vermesi halinde veya bir üyenin doğrudan halk tarafından seçilmesi durumunda, seçmenlerin yüzde on beşinin seçim kurulunun ilgili yönetmeliklerine uygun olarak görevden alınmasına karar vermesi halinde ya da Federasyon Meclisi'nin üçte iki oyla bir üyenin ahlaki yetersizlik nedeniyle seçim bölgesini gerektiği gibi temsil etmediğine karar vermesi halinde görevden alınabilmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla, Federasyon Meclisi üyelerinin bu özel koşullar altında görevden alınabildiği Etiyopya'daki durum, diğer demokratik ülkelerde bu tür üyelere tipik olarak sağlanan korumayla açık bir tezat oluşturmaktadır.

Başkan ve Başkan Yardımcısı hariç olmak üzere, Anayasa Soruşturma Konseyi'nin tüm üyeleri, haklı gerekçeyle (*Good Cause*),⁹⁰ disiplin nedenleriyle veya yetkinlik ya da verimlilik eksikliği nedeniyle, onları aday gösteren organ tarafından görevden alınabilmektedir. Ancak bu kararın, Federasyon Meclisi'nin çoğunluk oyuyla onaylanması gerekmektedir.⁹¹ Bu tür görevden almalar sorumlu bağımsız bir organın bulunmaması, kurumun

⁸⁷ Venice Commission, *The Composition of Constitutional Courts*, CDL- STD (1997)020, 13.

⁸⁸ Wojciech Sadurski, *Rights before Courts: A Study of Constitutional Courts in Post communist States of Central and Eastern Europe* (Dordrecht: Springer, 2005), 14.

⁸⁹ Proclamation No. 251/2001, mad. 50.

⁹⁰ Makbul sebep (*Good Cause*) standart, suistimal etmeye açık, açık uçlu bir kaygan standarttır.

⁹¹ Proclamation No. 250/2001, mad. 8(2).

tarafsızlığı konusunda endişelere yol açmaktadır. Millet, milliyetler ve halk temsilcisi olarak Federasyon Meclisi üyeleri, hukuk ya da anayasa bilgisi için değil, siyasi görüşleri için tayin edilen siyasetçilerdir. Meclisi'nin üyelerinin çoğunluğunu göz önünde bulundurulduğunda, hukuki birikim eksikliği nedeniyle, Anayasa'yı anlama, yorumlama ve karmaşık yasal uyumsuzlukları yargılama yetenekleri tartışmalıdır.⁹² Federasyon Meclisi üyelerinin kendi etnik gruplarını temsil ettikleri ve siyasi partilere bağlı oldukları göz önüne alındığında, karar alma süreçlerinin hem temsil ettikleri etnik gruba hem de ait oldukları siyasi partiye olan bağlılıklarından etkileneceğini öngörmek mantıklıdır. Meclis üyelerinin çoğunluğunun aynı zamanda bölgesel (federe) yürütme ve yasama organlarında görev almaları ve bölgesel konseyler tarafından seçilmeleri, bu organın anayasal yorumlama görevini yerine getirirken tarafsızlık ve bağımsızlık konusunda kaygılara neden olmaktadır.

Siyasi kurumların tek bir partinin hakimiyetinde olduğu Etiyopya'da Anayasal Soruşturma Konseyi üyeleri için önceden belirlenmiş nitelikler bulunmamaktadır. Bu durum, siyasi olmayan aktörlerin seçim sürecine dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Siyasi azınlıkları koruyan ve *CCI/HoF*'un tamamen iktidar partisi tarafından kontrol edilmesini engelleyen bir güvence işlevi görecektir. Ne yazık ki Etiyopya bağlamında böyle bir sistem mevcut değildir. Bu nedenle Konsey üyeleri için atama süreci tamamen siyasidir ve partizan atamalara karşı usule ilişkin güvence sağlamamaktadır. Dolayısıyla, Yüksek Mahkeme (Yargıtay) Başkanının ve Başkan Yardımcısının dışında⁹³ Konsey'in diğer dokuz üyesi, iktidar partisinin aktif siyasetçileri veya üyeleri (başka bir şekilde bağlantılı) olabilmektedir.

Konsey üyelerinin statülerine ilişkin bir başka mesele, diğer görevlerinde- sıfatlarıyla- zaten karar verdikleri davaları yeniden denetleme olasılığıdır. Bu esasen her iki üyenin (Yüksek Mahkeme Başkanının ve Başkan Yardımcısının) de daha önce Federal Yüksek Mahkeme'de yargıç sıfatıyla karara bağladıkları davaları konseyde incelemelerine izin vermektedir. Benzer bir sorun, Federasyon Meclisinin üç üyesinin anayasal denetim üyesi sıfatıyla Konseyin üyesi olarak seçilmeleri ve aynı zamanda

⁹² Takele Seboka, "Judicial Referral of Constitutional Disputes in Ethiopia: From Practice to Theory," *African Journal of International and Comparative Law* 19, no.1 (2011): 122.

⁹³ Anayasanın 81. maddesine göre Federal Yüksek Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcısı, Başbakanın önerisi üzerine Halk Temsilcileri Meclisi tarafından atanır.

Federasyon Meclisi'nin karar alma süreçlerine katılmaları halinde de ortaya çıkmaktadır. Pratikte, iktidar partisine bağlı kişilerin bu organın üyesi olarak görev yaptığı sıklıkla görülmektedir. Örneğin, 2012 yılında Konsey, Başbakan'ın hukuki danışmanı, eski bir Bakan, Gümrük ve Gelir İdaresi Başsavcısı, Halk Temsilcileri Meclisi'nin iki üyesi ve Etiyopya Halkının Devrimci Demokratik Cephesi'nin (*EPRDF*) bir üyesi dahil olmak üzere on bir üyeden oluşmuştur. Dolayısıyla, Yüksek Mahkeme Başkanı ve Başkan Yardımcısı dışında kalan dokuz üyesi aktif olarak siyasetin içinde yer alan ve iktidar partisine bağlı olan kişilerdir. Yasama ve yürütme organlarının parlamentoda birleştiği parlamenter sistemde, iktidar partisi ve devlet arasında bir kaynaşma söz konusudur. Esasen tavsiye niteliğinde olan Konseyin kararları, siyasi dinamiklerin etkisini yansıtacak şekilde, Federasyon Meclisi tarafından kolay bir şekilde reddedilebilmektedir. Konseyin kararları oy çokluğuyla onaylanmalıdır.⁹⁴

ETİYOPYA'DA ANAYASAL DENETİM TÜRLERİ

Etiyopya anayasal denetim sistemi somut, soyut ve anayasal (bireysel) şikâyetten oluşan bir denetim mekanizmasını içermektedir.

G. Soyut Norm Denetimi

Soyut denetim hem halihazırda hukuk sistemine girmiş olan kanunlar veya diğer normatif düzenlemeler hem de parlamentoda görüşülmekte olan kanun tasarıları gibi hukuk sistemine girmemiş olanlar için gerçekleştirilebilmektedir. Mahkemeler tarafından yargılanamayan (*non justiciable*) ve anayasal yorum gerektiren meseleler, federal veya federe (bölgesel) devlet yasama organları üyelerinin en az üçte biri veya federal ya da federe (bölgesel) devlet yürütme organları tarafından soruşturma konseyine sunulabilmektedir.⁹⁵ Bu nedenle, federal ya da federe devletler yasama veya yürütme organları tarafından yasa *tasarısı*, yürürlüğe girmeden önce anayasal denetim için Konseye gönderebilmektedir. Bu, esas olarak anayasal ihlallere neden olmadan önce, potansiyel olarak anayasaya aykırı yasaları filtreleyerek önleyici bir işleve sahiptir. Soyut denetim tipik olarak belirli bir davaya atıfta bulunulmadan gerçekleştirilmektedir. Çünkü anayasaya uygunluk itirazı hukuki bir ihtilafa dayanmaz. Bunun yerine, hukukun anayasaya uygunluğu anayasanın bir hükmü ile karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. Bu süreç

⁹⁴ Council of Constitutional Inquiry Proclamation No.798/2013, mad. 11(2).

⁹⁵ Proclamation No. 250/2001, mad. 23(4).

olgu odaklı olmadığından, anayasa sorunu sadece davanın bir unsuru değil, davanın özü haline gelmektedir.⁹⁶ Bu prosedüre göre, anayasal yorum gerektiren ve mahkemelerin yargı yetkisi dışında kalan, yargılanmayabilir konular, Konsey'e havale edilebilmektedir. Dolayısıyla hükümetin politikalarının (*policy*) ve uygulamalarının anayasaya uygunluğuna ilişkin davaların sunulmasına izin vermektedir. Etiyopya'da seçim sistemi, tek isimli tek turlu sistem (*First Past the Post*) esasına göre işlemekte ve bu da baskın iktidar partisinin hem federal hem de federe meclisler üzerinde hakimiyet kurmasına neden olmaktadır. Önemli bir temsile sahip olmayan muhalefet partileri ise parlamentonun yüzde beşinden daha azını kontrol etmektedir.⁹⁷ Bu koşullar altında, parlamento üyelerinin en az üçte biri tarafından başlatılması gereken soyut inceleme süreci, yasalara yürürlüğe girmeden önce itiraz etmek için etkisiz görünmektedir.

H. Somut Norm Denetimi

Somut anayasal denetim davaları mahkemelerce görülmekte olan davalarla ilgilidir. Dolayısıyla, somut denetim esasen olgu odaklıdır. Mahkeme işlemleri sırasında anayasal bir sorun ortaya çıkarsa ve mahkeme davayla ilgili karar verirken anayasal yoruma ihtiyaç olduğuna ikna olursa, davayı Konseye sunmalıdır. Dolayısıyla, davayı Konseye sevk etmeden önce mahkeme, önündeki bir dizi olgu temelinde, belirli bir kanunun uygulanmasının anayasaya aykırı sonuçlara yol açıp açmayacağını tespit edecektir. Mahkeme, davayı kendiliğinden veya tarafların talebi üzerine Konseye götürebilir.⁹⁸ Soyut denetimin aksine, somut denetim ancak *a posteriori*, yani kanun kabul edildikten ve etkin bir şekilde hukuk sisteminin bir parçası haline geldikten sonra gerçekleşebilmektedir.

Etiyopya anayasal denetim sisteminde hem *a priori* denetimin hem de *a posteriori* denetimin mevcut olması teorik olarak davaların çeşitli aşamalarda veya zaman noktalarında açılmasına izin vermektedir. Buna göre, *a priori* aşamada yapılan hatalar daha sonraki bir *a posteriori* denetimde düzeltilebilmektedir.

⁹⁶ Gustavo F. de Andrade, "Comparative Constitutional Law: Judicial Review," *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* 3, no.3 (2001): 983.

⁹⁷ Örneğin Etiyopya'daki son 2021 ulusal seçimlerinde iktidar partisi parlamento sandalyesinin %97'sini kazanmıştır.

⁹⁸ Proclamation No. 250/2001, mad. 21, 22.

İ. Anayasa Şikâyet (Bireysel Başvuru)

Üçüncü prosedür, bireylerin haklarının ihlal edildiğine inandıklarında Anayasa Soruşturma Konseyi'ne veya Federasyon Meclisi'ne başvurmaya yetkili oldukları 'anayasa şikâyet' olarak adlandırılmaktadır. Soyut veya somut denetimin aksine, anayasa şikâyeti usulü bir normun anayasaya uygunluğunu incelemeyi amaçlar. Bunun yerine, kamu yetkililerinin anayasal hakları ihlal edebilecek belirli eylem veya ihmallerine yöneliktir. Mahkemeler dışında ortaya çıkan anayasal davalar ancak temel hak ve özgürlüklerle ilgili olması halinde Anayasa Soruşturma Konseyi'ne sunulabilmektedir.⁹⁹ Böylece, herhangi bir devlet kurumunun veya görevlisinin nihai kararı ile mağdur olan kişi Konsey'e anayasal denetim için başvurabilmektedir. Bununla birlikte, devlet kurumundaki tüm hukuk yolları tüketilmiş olmalıdır. Nihai karar idari veya adli süreç içerisinde tam olarak tüketilmiş ve başka bir temyiz yolu bulunmayan bir karardır.¹⁰⁰

J. Kararın Etkisi ve Türleri

FDEC Anayasası'nın 9(1), 62(1) ve 83(1) maddelerinin birlikte yorumlanması, Federasyon Meclisi'ne kanunları, idari kararları veya eylemleri geçersiz ilan etme -iptal- yetkisi vermektedir. Federasyon Meclisi'nin anayasal ihtilaflara ilişkin nihai kararının genel bir etkisi vardır. Karar bağlayıcıdır ve gelecekte ortaya çıkabilecek benzer anayasal konularda uygulanabilirliği bulunmaktadır. Bu nedenle, Federasyon Meclisi kararının *erga omnes* etkisi vardır. Federasyon Meclisi bir yasanın bir bölümünün anayasaya aykırı olduğuna karar verirse, aksi belirtilmedikçe, nihai karar genellikle yasanın söz konusu bölümüyle sınırlı olacaktır.¹⁰¹ Federasyon Meclisi'nin kararının ileriye dönük etkisi olacaktır. Federasyon Meclisi'nin kararları, Meclis aksi yönde bir karar almadıkça, karar tarihinden itibaren geçerlidir. Dolayısıyla, Federasyon Meclisi'nin yasaları geçersiz kılan kararları, Meclis'in kararından önce bu yasalar uyarınca yapılan işlemleri etkilemez. Bununla birlikte, Federasyon Meclisi, kararında bu niyetin açıkça belirtilmesi koşuluyla, kararının geriye dönük etkisini belirleme yetkisine sahiptir.¹⁰² Ayrıca, yasama organının anayasaya aykırılık konusunda nihai

⁹⁹ Proclamation No. 250/2001, mad. 23(1).

¹⁰⁰ Proclamation No. 250/2001, mad. 23(2).

¹⁰¹ Proclamation No 251/2001, mad. 12.

¹⁰² Proclamation No 251/2001, mad. 16(1).

kararını vermeden önce yasayı değiştirmesi veya yürürlükten kaldırması için altı ayı geçmemek üzere ek süre verebilmektedir.¹⁰³ Federasyon Meclisi Başkanı, anayasal denetim talebinde bulunan bir başvurucunun telafisi mümkün olmayan bir zararla karşı karşıya olduğu düşünüldüğünde yürütmeyi durdurma kararı verme yetkisine sahiptir.

ETİYOPYA'DA ANAYASAL DENETİM SİSTEMİNİN ETKİNLİĞİ VE YAPISAL PROBLEMLERİ

Bir anayasal denetim sisteminin etkinliği, halkın bu kuruma duyduğu güven düzeyine ve siyasetteki önemli anayasal ihtilafların bu sistem aracılığıyla ele alınma sıklığına bağlıdır.¹⁰⁴ Etiyopya'nın anayasası otuz yıldır yürürlükte olmasına ve oldukça büyük nüfusuna rağmen, Konsey veya Federasyon Meclisi önüne getirilen dava sayısı oldukça düşüktür. Anayasal davalarının, özellikle anayasal şikayet, sayısının sınırlı olması, insan haklarının hükümet tarafından sık sık ihlal edilmesine rağmen halkın anayasal denetim mekanizmalarıyla olan sınırlı ilişkisinin altını çizmektedir.¹⁰⁵ Tarihsel olarak, güvenliği korumayı ve sivil toplumu düzenlemeyi amaçlayan yasalar sıklıkla muhalefeti bastırmak, siyasi katılımı kısıtlamak ve temel hakları ihlal etmek için kötüye kullanılmıştır. Terörle ilgili suçların geniş yorumlanması, muğlak kriterler, gevşek delil standartları ve geniş polis otoritesinin damgasını vurduğu önceki terörle mücadele yasası,¹⁰⁶ ifade özgürlüğü, siyasi haklar ve özel hayatın gizliliği gibi temel özgürlüklerin yaygın bir şekilde ihlal edilmesine yol açmıştır. Kolluk kuvvetlerine yeterli güvenceler olmaksızın aşırı yetki vererek adalet ve adil yargılama ilkelerini aşındırılmış ve nihayetinde muhalefeti ve siyasi katılımı bastırmıştır. Ayrıca, kefaletle serbest kalma hakkı, hızlı yargılanma ve masumiyet karinesi gibi temel haklara önemli sınırlamalar getirmiştir.¹⁰⁷ Bu kısıtlamalar adaletin temel ilkelerini zedelemiş ve tutuklanan bireylerin adil yargılanma haklarının

¹⁰³ Proclamation No 251/2001, mad. 16(1).

¹⁰⁴ Alec Stone Sweet, "Constitutional Courts," içinde *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, eds. Michel Rosenfeld and Andras Sajó (Oxford, UK: Oxford University Press, 2012), 825.

¹⁰⁵ Freedom House, 1995'ten 2024'e kadar yaptığı değerlendirmede Etiyopya'yı "özgür olmayan" ülkeler arasında sınıflandırmıştır.

¹⁰⁶ Proclamation No. 652/2009, Anti-Terrorism proclamation.

¹⁰⁷ Proclamation no.434/2005, Revised Anti-Corruption Special Procedure and Rules of Evidence and Criminal Procedure Code of 1961.

sistemik olarak inkâr edilmesine katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, önceki Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) yasası,¹⁰⁸ yabancı ve anonim fonlara ciddi kısıtlamalar getirerek siyasi katılımı, toplanma ve örgütlenme hakkını, ifade özgürlüğünü etkili bir şekilde engellemiştir. Benzer şekilde, basın özgürlüğü ve bilgiye erişim yasası, bilgi edinme hakkını geçersiz kılan, aşırı gizliliği ve şeffaflık eksikliğini teşvik eden çok sayıda istisna içermektedir.¹⁰⁹ Bu tür yasaların yaygınlaşmasına rağmen ne bireyler ne sivil toplum grupları ne de siyasi partiler bu yasaların anayasaya uygunluğuna itiraz etmek için anayasal denetim sistemine başvurmuşlardır.¹¹⁰

K. Anayasal Denetimin Bağlamsallaştırılması

Yargısal denetimin etkinliğinin değerlendirilmesi, siyasi ve kurumsal bağlamının anlaşılmasını gerektirmektedir. *Tom Ginsburg*'a göre, iktidarın dağılımı, demokrasinin durumu ve kurumsal çerçeveler de dahil olmak üzere çeşitli faktörler yargısal denetimi önemli ölçüde etkilemektedir. Yargısal denetim hem hukuki hem de siyasi bir süreç olarak işlemekte, çevredeki siyasi ortam tarafından şekillendirilmekte ve başarısı bu siyasi dinamikler ile kurumsal düzenlemeler arasındaki etkileşime bağlı olmaktadır. Gücün eşit olarak dağıtıldığı ve demokratik temellerin güçlü olduğu toplumlarda yargı bağımsız olarak işleyebilir ve etkili bir denetim sağlayabilir. Buna karşılık, gücün yoğunlaştığı otoriter rejimlerde, yargı genellikle etkinliğini zayıflatan

¹⁰⁸ Proclamation No.621/2009, Charities and Societies Proclamation.

¹⁰⁹ Proclamation No. 590/2008, Freedom of the Mass Media and Access to Information proclamation.

¹¹⁰ Dr. Abiy Ahmed'in 2018'de iktidara gelmesinin ardından, baskıcı yasaların revizyonu da dahil olmak üzere önemli reform önlemleri başlatılmıştır. Sivil toplumlar yasası, Terörle Mücadele Yasası ve Medya Yasası gibi ilerici yasaların yürürlüğe girmesiyle mevzuat reformunda önemli adımlar atılmıştır. 2020'de kabul edilen Terörle Mücadele yasası, mevzuat reformunda bir başarı hikâyesi olarak öne çıkmaktadır. Önceki yasanın eksikliklerini kabul eden yeni yasa, daha önce vatandaşların hak ve özgürlüklerini ihlal eden maddi ve uygulama boşluklarını ele almaktadır. Benzer şekilde, yeni Medya Masası, anayasal ve uluslararası insan hakları ilkeleriyle uyumlu olarak ifade ve medya özgürlüğünü desteklemektedir. Ancak bu yasal reformlara ve revize edilen kanunların yürürlüğe girmesine rağmen, bunların sadece evrak işlerinden ibaret olduğu ve yürürlüğe girmelerinden bu yana çok az önemli değişiklik olduğu ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda işler daha da kötüye gitmiş ve 2018'deki reform döneminin başlangıcında belirlenen beklentilerin gerisinde kalmıştır.

siyasi baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Mahkemeler, devlet kurumlarından, çıkar gruplarından ve kamuoyundan farklı derecelerde destek veya dirençle karşılaşır ve bu da operasyonel bağlamını şekillendirmektedir. Bu dinamikleri anlamak, anayasal denetimin etki ve sınırlamalarını doğru bir şekilde değerlendirmek için önemlidir.¹¹¹

Etiyopya'da siyasi gücün yoğunlaşması, anayasal denetim sisteminin etkinliğini büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Ülke, son 30 yıldır fiilen tek parti sistemine dayanmaktadır. Zayıf muhalefet partileri, adil olmayan seçimler, kısıtlı siyasi ortam, sınırlı ifade özgürlüğü ve aktif olmayan bir sivil toplum gibi etkenler, kırılabilir ve etkisiz bir anayasal denetim sistemine zemin hazırlamıştır. Anayasanın kabulünden bu yana, iktidardaki hakim parti - önceden EPRDF- şimdi ise Refah Partisi- her genel seçimi kazanmaya devam etmiş ve güçlü bir muhalefet olmaksızın siyasi iktidarı elinde tutmuştur.¹¹² Örneğin, iktidardaki Refah Partisi şu anda Halk Temsilcileri Meclisi'ndeki sandalyelerin %95'inden fazlasını ve Federasyon Meclisi'ndeki sandalyelerin %100'ünü kontrol etmektedir.

Bu bağlamda Etiyopya' daki egemen siyasi kültürü anlamak için özellikle 2018'e kadar, ülkeyi yöneten EPRDF'nin siyasi ideolojisi olan devrimci demokrasiyi incelemek gerekmektedir. EPRDF'nin devrimci demokrasisi, Leninizm, Marksizm, Maoizm ve etnik (kimlik) siyaset ideolojisiyle birleşmiş "demokratik" ilkelerin melezi olarak yorumlanmaktadır.¹¹³ EPRDF'nin devrimci yollarla demokratik projesi, kısmen, Marx'ın Proletarya diktatörlüğü tezinin Leninist bir yorumundan ortaya çıkmıştır.¹¹⁴ Devrimci demokrasi partisinin iç işlevi, demokratik merkezîyetçilik ilkesi tarafından yönlendirilmektedir. Demokratik merkezîyetçilik, parti başkanlarının

¹¹¹ Ginsburg, *Judicial Review in New Democracies*, 19.

¹¹² Seçim düzenlemesi, kazanan partinin hakimiyetini pekiştirerek güç yoğunlaşmasına da katkıda bulunmuştur. Etiyopya'daki seçim sistemi, her seçim bölgesinde en çok oyu alan aday veya partinin mutlak çoğunluğu (%50'den fazla) elde edip etmediğine bakılmaksızın koltuğu kazanması anlamına gelen "sondan bir önceki seçim" (FPTP) esasına göre işlemektedir. Bu sistem, bir seçim bölgesinde kazanan partinin o bölgeye tahsis edilen tüm sandalyeleri aldığı "kazanan hepsini alır" sonucuna yol açar. Bu da sadece baskın bir partinin önemli bir güce sahip olduğu, yeni veya alternatif seslerin ortaya çıkmasını ve etkili bir şekilde rekabet etmesini zorlaştıran bir siyasi ortama yol açmaktadır.

¹¹³ Jean-Nicolas Bach, "Abyotawi democracy: neither revolutionary nor democratic, a critical review of EPRDF's conception of revolutionary democracy in post-1991 Ethiopia," *Journal of Eastern African Studies* 5, no. 4 (2011): 641.

¹¹⁴ Bach, "Abyotawi democracy," 641.

(partinin çekirdek liderlerinin) tüm önemli kararları almalarını ve üyelerin parlamento üyeleri de dahil olmak üzere hükümetin farklı düzeylerindeki organlarının buna göre hareket etmelerini sağlamaktadır. Demokratik merkezîyetçiliğe göre, Federasyon Meclisi'nde veya Anayasal Soruşturma Konseyi'nde bulunan iktidar partisi üyeleri, partisinin politikasını desteklemek, kararını doğrulamak ve onaylamakla yükümlüdür. Güçlü ve bağımsız bir anayasal yargısı olan ülkelerde bile tek bir siyasi grubun mutlak hakimiyetinin, anayasal yargıların anayasal standartları cesurca yerine getirme kapasitesini ve istekliliğini azalttığı belirtilmektedir.¹¹⁵ Demokratik merkezîyetçiliğin egemen olduğu bir siyasi ortamda, siyasi sadakat ve parti disiplinine bağlılık, anayasaya ve anayasal ilkelere bağlılığın önüne geçmektedir. Bu durum, Meclis'in anayasal denetim rolündeki bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusunda endişe yaratmaktadır. Meclis, anayasayı korumak yerine, siyasi gündemlere anayasal ilkelere göre daha fazla öncelik veren iktidar partisinin bir aracı olarak algılanabilmektedir.

Federasyon Meclisi, üyeleri bölgesel yasama organındaki çoğunluğu kontrol eden parti tarafından aday gösterildiği için iktidar partisi ile uyum içinde çalışacak şekilde yapılandırılmıştır. Dolayısıyla Federasyon Meclisi'nin anayasal meselelere bağımsız olarak karar vermesi beklenemez. Mevcut bağlamda, Federasyon Meclisi'nin üyeleri genellikle Federe Devlet Konseyi üyeleri ve bazen Federe Devlet Başkanlarıdır. Bu nedenle, Federasyon Meclisi, kendi bölgesel (federe) devlet mevzuatının veya bölgesel düzeyde Başkan olarak verdiği kendi kararının anayasallığını denetlemektedir. Bu gibi durumlarda, Federasyon Meclisinin kendi kararlarını veya mevzuatını anayasaya aykırı olarak ilan etmesi olası değildir.¹¹⁶ Federasyon Meclisi, anayasal yorumlama ile ilgili meşru ancak siyasi açıdan hassas olan anayasal şikayetleri haksız yere reddetmekle eleştirilmektedir. Bir durumda, örneğin, Birlik ve Demokrasi Koalisyonu (*CUD*) – o zamandaki ana muhalefetteki siyasi parti – federal bir mahkemede Başbakanın toplantı ve gösteri yapma hakkını askıya alma kararına itiraz etmiştir.¹¹⁷ *CUD*, askıya almanın barışçıl gösterileri düzenleyen yasaya aykırı olduğunu savunmuştur.

¹¹⁵ Ran Hirschl, “The Nordic Counter-narrative: Democracy, Human Development, and Judicial Review,” *International Journal of Constitutional Law* 9, no.2 (2011): 465.

¹¹⁶ Haile Minasse, “The New Ethiopian Constitution: It's Impact upon Unity, Human Rights and Development,” *Suffolk Transnational Law Review* 20, no.1 (1996): 59.

¹¹⁷ *Coalition for Unity and Democracy vs Başbakan Meles Zenawi Asres*, Federal ilk derece Mahkemesi, Dosya No. 54024 (3 Haziran 2005), Olağanüstü hal ilanı davası- Anayasa Soruşturma Konseyi (14 Haziran 2004).

CUD, davasının Anayasa Soruşturma Konseyi'ne sevk edilmesini istemediği için başvurusunu anayasal hükümlerine dayandırmamıştır. *CUD* mahkemeye davayı Konsey'e göndermemesi yönünde istememesine rağmen, mahkeme ihtilafın anayasal yorum gerektirdiğine ve konuyu Anayasa Soruşturma Konseyi'ne yönlendirdiğine karar vermiştir. Aslında bu, anayasal denetim kurumlarına karşı halkın güvensizlik düzeyini ve halkın neden anayasal denetim sistemine başvurmaktan kaçındığını gösteren bir örnektir. ¹¹⁸

Federasyon Meclisi'nin tarafsız ve bağımsız anayasal denetim için uygun bir organ olmadığını vurgulayan diğer örnek ise, bir davada hem yargıç hem de taraf rolünü üstlenerek adaletin temel ilkelerini doğrudan ihlal etmesidir. *Başkan*¹¹⁹ davası, anayasal konularda Federasyon Meclisi'nin tarafsızlığı ve bağımsızlığına yönelik önemli bir meydan okumayı gösteren dokunaklı bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu dava, eski Cumhurbaşkanı Dr. *Negasso Gidada*'nın Federasyon Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi Başkanları tarafından alınan ortak kararlara itirazını içermektedir. Bu karar, Dr. *Negasso Gidada*'yı bağımsız aday olarak seçime katıldığı için- 'partizan siyasete' karıştığı iddiasıyla- eski Cumhurbaşkanı'na tanınan haklardan mahrum bırakmıştır. Ayrıca bu karar, Dr. *Negasso Gidada*'nın görevden ayrılmasından sadece saatler önce çıkarılan ve görevden ayrılan Başkanların herhangi bir siyasi parti veya faaliyette bulunmasını yasaklayan yeni bir yasadaki kaynaklanmıştır.¹²⁰ Bu davadaki sanıklardan (davalılardan) birinin, kurumu temsil eden Federasyon Meclisi'nin Başkanı olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla, bu durum bir çıkar çatışması ortaya çıkarmıştır: Federasyon Meclisi'nin kendi Başkanının davalı olduğu bir davaya başkanlık etmesi, esasen onu kendi davasında bir yargıç haline getirecektir ve Başkan Federasyon Meclisi'nin temsilcisi olarak görev yapacaktır. Ancak, Anayasa Soruşturma Konseyi müdahale ederek potansiyel olarak zarar verici bir senaryoyu önlemiştir. Anayasa Soruşturma Konseyi, Federasyon Meclisi'nin bu durumda anayasayı yorumlamasına gerek olmadığına karar vererek başvuruyu reddetmiştir.

¹¹⁸ Diğer kısmında detaylı olarak tartışıldığı üzere Anayasa Soruşturma Konseyi, Başbakanın anayasal yetkisini aşmadığı için anayasal bir yoruma gerekmediğine hükmedip davayı mahkemeye geri göndermiştir.

¹¹⁹ *Former President, Dr Negasso Gidada vs Speaker of the HoF and Speaker of House of Peoples' Representatives of Federal Democratic Republic of Ethiopia*, CCI'nın 25 Şubat 2005 tarihli Kararı.

¹²⁰ Administration of the President of the Federal Democratic Republic of Ethiopia Proclamation No. 255/2001.

L. Siyasetin Yargısallaşması vs. Yargının Siyasallaştırılması

Etkin bir anayasal denetim sistemine sahip demokratik toplumlarda, anayasa mahkemesi genellikle en saygın ve güvenilir devlet kurumu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu saygın statü, mahkemenin anayasal ilkeleri savunma ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlama konusundaki kararlılığı sayesinde elde edilmektedir. Nitekim, sadece vatandaşlar arasında değil, aynı zamanda siyasi çevrelerde de yüksek düzeyde güvene sahip bir adalet ve tarafsızlık timsali olarak yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Bu olgu genellikle siyasetin yargısallaşması¹²¹ olarak adlandırılır ve yargının güvenilirliği nedeniyle siyasi alanda merkezi bir rol üstlendiği bir süreçtir. Anayasa mahkemelerinin tarafsız olduğu ve hukukun üstünlüğüne bağlı kaldığı bir ülkede, siyasi aktörler mahkemelerin kararlarına saygı duyar ve böylece mahkemelerin hükümet politikalarını ve eylemlerini şekillendirmedeki etkisi artmaktadır.

Anayasal denetim siyasi süreçleri anayasal prosedürlere tabi tutarak, siyaseti yargısallaştırmayı amaçlarken,¹²² Etiyopya'da anayasal denetim aşırı siyasallaştırılmıştır. Mevcut sistem, anayasal üstünlüğü korumak yerine, iktidarın kararlarını haklı çıkarma ve meşrulaştırma eğilimindedir. Etiyopya bağlamında anayasanın ana tehditleri oluşturan hükümetin siyasi organları-yasama ve yürütme- olduğundan, siyasi organın kendi davasında bir yargıç/hakem olarak oturması, anayasal denetimin temel hedeflerini pratik olarak ortadan kaldırmaktadır. Siyasi organların kendilerini doğrudan ilgilendiren anayasal ihtilafları karara bağlamasına imkân vermek, anayasal denetim sürecinin bütünlüğünü aşındıran ve anayasal yönetimdeki temel denge ve denetleme ilkesini zayıflatan bir çıkar çatışması yaratmaktadır.

M. TPLF'nin (EPRDF) Düşüşü ve Refah Partisi'nin Yükselişi

TPLF, 1991'den 2019'daki dağılmasına kadar Etiyopya'yı yöneten koalisyon olan Etiyopya Halkının Devrimci Demokratik Cephesi'nin (EPRDF) kurucu üyesi olmuştur. Bir koalisyonun parçası olmasına rağmen, TPLF uzun yıllar hâkim parti olarak kalmış ve Etiyopya'nın federal sisteminin tasarımı ve anayasal denetim çerçevesi de dahil olmak üzere önemli siyasi ve yasal kararları şekillendirmiştir. Başbakan Dr. Abiy Ahmed'in 2018'deki yükselişi ve ardından EPRDF'nin kurucu partilerinin hem ideolojik hem de yapısal açıdan farklı olan (PP) Prosperity Party-Refah Partisi- ile

¹²¹ Sweet, "Constitutional Courts", 827.

¹²² Ginsburg, *Judicial Review in New Democracies*, 255.

birleşmesinin ardından, *TPLF*'nin siyasi etkisi azalmaya başlamıştır.¹²³ *TPLF*, yeni kurulan Refah Partisi'ne katılmayı reddettiğinden, *TPLF* ile federal hükümet arasında derin bir çatlak oluşmuş ve bu yeni siyasi ortamda *TPLF* marjinalleşerek önceki hakimiyetini tamamen kaybetmiştir.

2020'de hükümet KOVID-19 salgını nedeniyle ulusal seçimleri erteleme kararı aldığında Etiyopya büyük bir siyasi krizle karşı karşıya kalmıştır. Olağanüstü hal¹²⁴ ilan edildikten sonra Başbakan, Parlamento aracılığıyla Federasyon Meclisi'nden seçimlerin ertelenip ertelenemeyeceği ve seçimler yapılana kadar Parlamento ve eyalet meclislerinin akıbetinin ne olacağı konusunda anayasal bir yorum istemiştir. Refah partisinin hükümet, seçimin ertelenmesini haklı çıkarmak için anayasal yoruma başvurmuş ve Federasyon Meclisi, Anayasa Soruşturma Konseyi'nin tavsiyesine dayanarak, Parlamento Kovid-19'un artık bir halk sağlığı tehdidi olmadığına karar verene kadar seçimin ertelenebileceğine hükmetmiştir. Bu karar Federasyon Meclisi tarafından onaylanmıştır. Ancak, muhalefetteki olan *TPLF*, Federal Anayasayı ihlal ettiğini ve demokrasi ilkelerini baltaladığını savunarak bu kararı reddetmiştir. *TPLF* için bu durum, bir zamanlar kendisinin kurduğu anayasal denetim mekanizmasının artık kendi çıkarlarına karşı işlediği açık bir vaka olmuştur. Bağımsız bir denetim işlevi görmekten ziyade siyasi elitlerle uyumlu olacak şekilde tasarlanan anayasal denetim sistemi, iktidarı olduğu sürece *TPLF* (*EPRDF*) için etkili bir şekilde çalışmıştır. Ancak siyasi güç el değiştirdiğinde bu sistem, *TPLF* dahil azınlık çıkarlarını korumakta yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır.

¹²³ Aralık 2019'da Refah Partisi (PP), birkaç partinin birleşmesinin ardından Etiyopya Ulusal Seçim Kurulu (NEBE) tarafından resmen tanınmıştır. Birleşme, Etiyopya Halk Devrimci Demokratik Cephesi'nin (EPRDF) üç çekirdek üyesini içeriyordu: Amhara Demokrat Partisi (ADP), Oromo Demokrat Partisi (ODP) ve Güney Etiyopya Halk Demokratik Hareketi (SEPD). Ayrıca Afar Ulusal Demokratik Partisi (ANDP), Benishangul-Gumuz Halk Demokratik Birlik Cephesi (BGPDUF), Etiyopya Somali Halk Demokratik Partisi (ESPDP), Gambela Halk Demokratik Hareketi (GPDM) ve Hareri Ulusal Ligi (HNL) gibi diğer bölgesel partiler de birleşmeye katılmıştır. Bu birleşme EPRDF'nin yürütme komitesi tarafından onaylanmıştır.

¹²⁴ Proclamation No. 3/2020: State of Emergency Proclamation Enacted to Counter and Control the Spread of COVID-19 and Mitigate Its Impact, Proclamation 1189/2012: A Proclamation to Approve the State of Emergency Proclamation Enacted to Counter and Control the Spread of COVID-19 and Mitigate Its Impact Proclamation No. 3/2020.

N. Etiyopya Anayasal Denetim Sisteminin *Ginsburg*'un Sigorta Teorisi Üzerinden Analizi

Ginsburg'un sigorta teorisi, olası bir güç kaybını öngören siyasi elitlerin, gelecekteki siyasi marjinalleşmeye karşı bir güvence sağlamak amacıyla genellikle bağımsız yargı kurumlarının kurulmasını savunduklarını öne sürmektedir. Ancak Etiyopya örneğinde, *TPLF* böyle bir koruyucu önlem alma konusunda başarısız olmuştur. Anayasal denetim görevini bağımsız bir yargıya devretmek yerine, siyasi olarak kontrol edilen Federasyon Meclisi'ne bırakmıştır. Bu durum, *TPLF*'nin nihayetinde baskın siyasi konumunu kaybetmesiyle birlikte, bağımsızlıktan yoksun, zayıf ve etkisiz bir denetim sistemi ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ginsburg'un sigorta teorisi, *TPLF*'nin stratejik hatasını analiz etmek için değerli bir mercek sunmaktadır. *EPRDF*'nin baskın gücü olan *TPLF*, uzun vadeli siyasi hegemonyasını sürdürme arzusuyla, anayasa mahkemesi gibi bağımsız bir yargısal denetim mekanizması kurmanın gerekliliğini göz ardı etmiştir. Anayasa yorumunu Federasyon Meclisi'ne bırakmış ve bu organ üzerinde süresiz kontrol sağlayabileceği varsayımıyla hareket etmiştir. Ancak bu yaklaşım, *TPLF*'nin uzun vadeli stratejisindeki kritik bir kusuru ortaya koymaktadır: *TPLF*, olası siyasi geçişler sırasında bir koruma işlevi görebilecek tarafsız ve bağımsız bir denetim sistemi kurmak yerine, kısa vadeli siyasi hakimiyete öncelik vermiştir. Bu dar görüşlü karar, nihayetinde anayasal çerçevenin dayanıklılığını zayıflatmıştır.

TPLF, *EPRDF* koalisyonu ve federal hükümet içerisindeki hakimiyetini koruduğu sürece, bağımsız bir yargının yokluğu çıkarları için önemli bir tehdit oluşturmuyordu. Ancak, siyasi gücün dengelerinin değişmesi ve *TPLF*'nin etkisinin azalmasıyla birlikte, kurduğu kurum- Federasyon Meclisi- Refah Partisi'nin elinde bir araç haline gelmiştir. Artık Refah Partisi'nin kontrolü altındaki Federasyon Meclisi, *TPLF*'nin çıkarlarını doğrudan zarar veren kararları meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Bu tersine dönüş, *TPLF*'nin anayasal denetim sürecine ilişkin orijinal tasarımındaki içsel kırılmanın altını çizmekte ve gücünü korumak için kurumsal özerklikten ziyade siyasi kontrole dayandığını göstermektedir.

TPLF, siyasi değişim olasılığını öngörmüş olsaydı, güçlü ve bağımsız bir anayasa mahkemesinin kurulmasını savunabilirdi. Böyle bir kurum, iktidar partisinin eylemleri üzerinde istikrarlı, tarafsız bir kontrol sağlayabilir ve *TPLF* sonrası bir siyasi ortamda *TPLF*'nin çıkarlarını koruyabilirdi. Ancak *TPLF*, anayasal denetimi siyasi olarak kontrol edilen bir organa devrederek,

farkında olmadan kendi gelecekteki konumunu zayıflatmıştır. Federasyon Meclisi'nin siyasi niteliği, iktidardakilerin anayasal yorumu kolayca etkilemesine olanak tanımış, *TPLF*, artık siyasi aygıtın kontrolünü kaybettiğinde savunmasız hale gelmiştir.

SONUÇ

TPLF'nin deneyimi, *Ginsburg*'un sigorta teorisinin temel bir ilkesini ortaya koymaktadır: şansları varken bağımsız yargısal denetim mekanizmaları oluşturmayan siyasi elitler, güç el değiştirdiğinde kendilerini genellikle aynı sistemin insafına kalmış bulurlar. Bu bağlamda, *TPLF*'nin anayasal denetimi siyasi bir organ içinde tutma kararı, iki ucu keskin bir kılıç niteliği taşımaktadır. Bir zamanlar siyasi hakimiyetin bir aracı olan kurum, rakipleri tarafından kullanılan bir silah haline gelmiştir. *TPLF* siyasi olarak kontrol edilen bir Federasyon Meclisi'nin kendi çıkarlarına hizmet edeceğine inanıyordu. Ancak, bu uygulama, daha sonra federal hükümet üzerindeki etkisini kaybettiği zaman ters tepmiştir. Refah Partisi'nin yükselişiyle birlikte *TPLF*, marjinalleşmiş bir konuma düşmüştür. Refah Partisi'nin, daha sonra Federasyon Meclisi tarafından onaylanan anayasal yorum aracılığıyla seçimlerin ertelenmesini meşrulaştırma çabası, anayasal denetim sisteminin sınırlarını ortaya koymaktadır.

Bir zamanlar *TPLF*'nin çıkarlarıyla örtüşen Federasyon Meclisi, artık *TPLF*'nin siyasi etkisini zayıflatmaya yönelik adımlar attığı görülmüştür. Hâkim bir parti tarafından tasarlanmış siyasi mekanizmaların daha sonra onun aleyhine çalıştığı bu olgu, "sihrin sihirbaza dönüşmesi" olarak tanımlanabilir. Sonuç olarak, *TPLF* kendisini muhalefette bulduğunda, artık kendi kurduğu sisteme güvenemez hale gelmiştir.

TPLF'nin Federasyon Meclisi'nin kararını reddetmesi, Etiyopya'nın siyasi ve anayasal sistemindeki içsel gerilimlere işaret etmektedir. *TPLF*, Refah Partisi hükümetin iktidarı pekiştirmek için anayasal mekanizmaları kullandığını savunması, siyasi niyetler göz önünde bulundurularak tasarlanan anayasal denetim mekanizmalarının, güç dinamikleri değiştiğinde nasıl istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. Denilebilir ki Etiyopya'nın anayasal denetim sistemi durumu, *Ginsburg*'un sigorta teorisinin uygulamada nasıl işlediğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. *TPLF*, iktidarda bulunduğu yıllar boyunca, kontrolü kaybedebileceği bir geleceği öngörememiş ve bu nedenle güçlü, bağımsız bir anayasal denetim sistemi kurmamıştır. İktidar Refah Partisi'ne geçtiğinde ise *TPLF* kendisini bir zamanlar kontrol ettiği aynı anayasal denetim organı tarafından kenara itilmiş

durumda bulmuştur. Bu vaka, siyasi sistemlerde yargı bağımsızlığının önemini vurgulamakta ve siyasi elitlerin uzun vadeli kurumsal güvenceler yerine kısa vadeli kontrole öncelik verdiklerinde karşılaşılabilecekleri riskleri ortaya koymaktadır.

Etiyopya'daki *TPLF* deneyimi, siyasi aktörlerin kaprislerine tabi olmayan ve hukukun (anayasanın) üstünlüğünün tarafsız bir şekilde koruyan, sigorta olarak işlev gören, bir anayasal denetim sistemine duyulan ihtiyacı çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. *TPLF*'nin kovid nedeniyle seçimlerin ertelenmesine karşı çıkması ve hükümetin anayasal denetim organına başvurarak bu ertelemeyi gerçekleştirmesi, siyasi değişimlerin anayasal denetim kurumlarının birer hakimiyet aracı olmaktan çıkıp dışlama araçlarına dönüşebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, bu vaka, siyasi iktidar ile anayasal denetim sistemi arasındaki ilişkiye dair daha geniş meseleleri yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aalen, Lovise. *Ethnic Federalism in a Dominant Party State: The Ethiopian Experience 1991-2000*. Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights, 2002.
- Abdo, Muradu. *Introduction to Legal History and Traditions*. Bahir Dar University, 2010.
- Abebe, Adem Kassie. "Unique but Ineffective: Assessing the Constitutional Adjudication System in Ethiopia." İçinde *Constitutional Adjudication in Africa*, Ed. Charles M Fombad, 181-206. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Adamu, Abebaw Y. "Diversity in Ethiopia: A Historical Overview of Political Challenges." *The International Journal of Community Diversity*, 12, no. 3 (2013): 17-27.
- Adamu, Mamman Musa. "The legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian history: an analysis." *African Research Review* 3, no. 1 (2009): 468-482.
- Andrade, Gustavo F. de. "Comparative Constitutional Law: Judicial Review." *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* 3, no. 3 (2001): 977-989.
- Ashenafi, Meaza. "Ethiopia: Process of democratization and development." İçinde *Human Rights under African Constitutions*, Ed. A. An-naim, 29-52. New York: University of Pennsylvania Press, 2003.

- Ayferam, Gashaw. "Constitution, Constitutionalism and Foundation of Democracy in Ethiopia." *International Journal of Research* 2, no.1 (2015): 586-596.
- Bach, Jean-Nicolas. "Abyotawi Democracy: Neither Revolutionary nor Democratic, a Critical Review of EPRDF's Conception of Revolutionary Democracy in Post-1991 Ethiopia." *Journal of Eastern African Studies* 5, no. 4 (2011): 641-663.
- Cappelletti, Mauro. *The Judicial Process in Comparative Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Castillo-Ortiz, Pablo. "Constitutional Review in the Member States of the EU-28: A Political Analysis of Institutional Choices." *Journal of Law and Society* 47, no. 1 (March 2020): 87-120.
- Choudhry, Sujit. *Constitutional Review in New Democracies*. New York: Centre for Constitutional Transitions, 2013.
- Constitutionnet, *Constitutional History of Ethiopia*, <https://constitutionnet.org/country/ethiopia> (Mayıs 2023)
- Deguefe, Taffara. *Minutes of an Ethiopian Century*. Addis Ababa: Shama Books, 2010.
- Erk, Jan. "Nations, Nationalities, and Peoples: The Ethnopolitics of Ethnofederalism in Ethiopia." *Ethnopolitics* 16, no. 3, (2017): 219–231.
- Etiyopya'nın Geçici Hükümeti, *Anayasa Komisyonu*, Bülten No 3 (1994).
- Ferejohn, John E. "Constitutional Review in the Global Context." *New York University Journal of Legislation and Public Policy* 6, no. 1 (2002): 49-60.
- Fiseha, Assefa. "Constitutional Adjudication in Ethiopia: Exploring the Experience of the House of Federation (HoF)." *Mizan Law Review* 1, no. 1, (2007): 1-32.
- Fiseha, Assefa. *Federalism: Teaching Material*. The Justice and Legal System Research Institute, 2009.
- Ginsburg, Tom. *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Gudina, Merara. *Ethiopia: Competing Ethnic Nationalisms and the Quest for Democracy 1960–2000*. Addis Ababa: Shaker Publishing, 2003.
- Halabo, Temesgen Thomas. "Ethnic Federal System in Ethiopia: Origin, Ideology and Paradoxes." *International Journal of Political Science and Development* 4, no.1 (2016): 1-15.
- Harding, Andrew. "The Fundamentals of Constitutional Courts." *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*, (April 2017).

- Henze, Paul. *Rebels and Separatists in Ethiopia: Regional Resistance to a Marxist Regime*. RAND Corporation, 1985.
- Hirschl, Ran. "The Nordic Counter-narrative: Democracy, Human Development, and Judicial Review." *International Journal of Constitutional Law* 9, no. 2 (2011): 449-469.
- Husa, Jaakko. *The Constitution of Finland: A Contextual Analysis*. Oxford: Hart Publishing, 2011.
- Isaw, Adal. "One Ethiopia, One People and One Religion," *The African Executive*, December 25, 2017 <https://africanexecutive.com/article/read/9575>
- Kebede, Messay. "Ethnic Politics and Individual Rights: An Alternative Vision for Ethiopia." *Ethiopian Review*, 29 Ekim, 2019. <https://www.ethiopianreview.com/index/49767>
- Keller, Edmond J. "Constitutionalism, Citizenship and Political Transitions in Ethiopia: Historic and Contemporary Process." İçinde *Self-Determination and National Unity: A challenge for Africa*, Ed. Francis M. Deng, 57-90. Trenton, NJ: Africa World Press, 2010.
- Markakis, John. *Ethiopia: Anatomy of a Traditional Polity*. London: Oxford University Press, 1974.
- Minasse, Haile. "The New Ethiopian Constitution: Its Impact upon Unity, Human Rights and Development." *Suffolk Transnational Law Review* 20, no. 1 (1996):1-84.
- Nahum, Fasil. *Constitution for a Nation of Nations*. Lawrenceville, New York: The Red Sea Press, 1997.
- Nwocha, Matthew E, Steve A. Amaramiro ve Emmanuel C. Ibezim. "The Jurisprudence of Human Rights in a Global Context." *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention* 8, no. 4, (2021): 6441-6453.
- Paul, James C.N. "Ethnicity and the New Constitutional Orders of Ethiopia and Eritrea." İçinde *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-Ethnic States*. Ed. Yash Ghai, 173-196. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Regassa, Tsegaye. "The Making and Legitimacy of the Ethiopian Constitution: Towards Bridging the Gap Between Constitutional Design and Constitutional Practice." *Afrika Focus* 23, no. 1, (2010): 85-118.
- Roznai, Yaniv. "Introduction: Constitutional Courts in a 100-Years Perspective and a Proposal for a Hybrid Model of Judicial Review." *ICL Journal* 14, no.4 (2020):355-377.

- Seboka, Takele. "Judicial Referral of Constitutional Disputes in Ethiopia: From Practice to Theory." *African Journal of International and Comparative Law* 19, no. 1 (2011): 99-123.
- Sadurski, Wojciech. *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer, 2005.
- Stalin, Joseph. *Marxism and the National Question: Selected Writings and Speeches*. University of California, International Publishers, 1942.
- Sweet, Alec Stone. "Constitutional Courts." İçinde *Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, eds. Michel Rosenfeld and Andras Sajó, 816-31. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Tushnet, Mark. "Marbury v. Madison around the World." *Tennessee Law Review* 7, no.2 (2004): 251-274.
- Vibhute, K.I. "Non-Judicial Review in Ethiopia: Constitutional Paradigm, Premise and Precinct." *African Journal of International and Comparative Law* 22, no. 1 (2014): 20-139.
- Wahiu, Winlock. "Introduction." İçinde *A Practical Guide to Constitution Building*, Eds. Markus Bekendrde, Nora Beding and Winlock Wahiu, 1-42. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2011.
- Zewde, Bahru. *A History of Modern Ethiopia 1855–1991*. 2.baskı. Oxford: James Currey, 2005.

Anayasalar

- Constitution of Ethiopia* (1931).
- Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia* (1995).
- Constitution of the People's Democratic Republic of Ethiopia* (1987).
- Revised Constitution of Ethiopia* (1955).

Kanunlar

- Administration of the President of the Federal Democratic Republic of Ethiopia Proclamation No. 255/2001*.
- Anti-Terrorism proclamation No. 652/2009*.
- Charities and Societies Proclamation No. 621/2009*.
- Consolidation of the House of the Federation and Definition of its Powers and Responsibilities Proclamation No. 251/2001*.

Council of Constitutional Inquiry proclamation No. 250/2001.

Council of Constitutional Inquiry Proclamation No.798/2013.

Freedom of the Mass Media and Access to Information proclamation No. 590/2008.

Proclamation No. 3/2020: State of Emergency Proclamation Enacted to Counter and Control the Spread of COVID-19 and Mitigate Its Impact.

Proclamation 1189/2012: A Proclamation to Approve the State of Emergency Proclamation Enacted to Counter and Control the Spread of COVID-19 and Mitigate Its Impact Proclamation No. 3/2020.

Revised Anti-Corruption, Special Procedure and Rules of Evidence Proclamation No. 434/2005.

Kararlar

Coalition for Unity and Democracy v. Prime Minister Meles Zenawi Asres, Federal İlk Derece Mahkemesi, Dosya no. 54024, (2005).

Coalition for Unity and Democracy vs Başbakan Meles Zenawi Asres Olağanüstü hal ilanı davası: Anayasa Soruşturma Konseyi (2004)

FDEC Federasyon Meclisi Kararı, Federasyon Meclisi 5. Yıl, 2. Olağan Oturum, (10 Haziran 2020).

Former President, Dr Negasso Gidada vs Speaker of the HoF and Speaker of House of Peoples' Representatives of Federal Democratic Republic of Ethiopia, Anayasa Soruşturma Konseyi (2005).